

TÜRKİYE’DE YASAMA ORGANININ YÜRÜTME ORGANINI SİYASİ DENETİMİ

Yrd. Doç. Dr. M. Sinan KILIÇOĞLU*

Özet

Yasama organının yürütme organını siyasi denetimi, parlamenter sistemin en önemli denetim mekanizmasıdır. Bu denetim ile yürütme organının kontrolsüz gidişi millet adına kontrol altına alınmaktadır. Bu kontrolün seçim dönemlerine bırakılmayıp, sürekli olması, yürütme organını faaliyeti süresince daha sorumlu davranmaya mecbur kılmaktadır. Ancak bu olması gereken amaca, uygulamada kazandırılan şekil engel olmaktadır. Çünkü uygulamada bu mekanizma, gereği gibi işletilememektedir. Bu denetimin amacına ulaşabilmesi için bu yolun demokratik olgunluk içerisinde ve hakkaniyete uygun olarak kullanılması gerekmektedir.

Çalışmamızda öncelikle siyasi denetim kavramının tanımına, amacına sistemdeki yerinin tespiti için “kuvvetler ayrılığı ilkesi” açısından değerlendirilmesine ve önemine yer verildi. Ülkemizdeki tarihi seyrine göz atıldıktan sonra, siyasi denetimin şartları üzerinde durulup, bu şartları taşıyan eylemlerin denetiminde esas alınan ölçütlere değinildikten sonra, denetimin ortaya çıkardığı sonuçlar ve uygulamadaki aksaklıklar üzerinde duruldu.

Anahtar Sözcükler

Yasama, yürütme, siyasi denetim, hükümetin genel siyaseti, gensoru

Abstract

The most important control mechanism of parliamentary system is the political control of legislative body on the executive body. It is brought the uncontrolled course of executive body under control on behalf of the public. If the existence of this control is permanent not left only during election period, it forces the executive body behave more responsible during its activity period. However the aim of which should have been is stopped by the form which has been shaped through at the practice. Because of the mechanism which could not operate as is due. In order to reach this control’s pur-

---

* Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

pose, it requires to be used within the democratic maturity and in accordance with the equity.

In this study, firstly it was examined the definition of the political control, evaluation of the power's separation in order to determinate whereby it's placed within in the system and its importance. After glancing at its historical course in our country and it was asserted the terms of the political control than it was deal with the measure of the value of which used controlling the action bearing the aforementioned terms. It was asserted the results of which emerging with the control and the problems in the practise.

Key Words

Legislation, execution, political control, general policy of the government, censure of motion

I. Giriş

Devletin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç önemli hukuki işlevi bulunmaktadır. Bu üç işlevin birbirini dengelemesi, aşırıya gitmelerinin önlenmesi için ayrı organlar elinde bulunmasını gerektiren "kuvvetler ayrılığı" ilkesi benimsenmiştir. Ancak bu ayrılığın çok sert bir ayrılık olmaması, kuvvetlerin bir senkronizasyon içerisinde faaliyet göstermelerini sağlayan hükümet modeli de, parlamenter hükümet sistemidir. Bilindiği gibi parlamenter sistem, kuvvetler arasında dengeli bir ilişki kurmayı amaçlamaktadır. Ülkemizde parlamenter sistem uygulandığı için konumuz gereği çalışmamızı parlamenter sistem çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

Bu sistemde yasama ve yürütme organları arasında çeşitli ilişkiler cereyan etmektedir. Bu ilişkilerin biri de, yasamanın yürütmeyi denetimdir. Bilindiği gibi yürütme organı faaliyetlerini gerçekleştirirken iki noktaya dikkat etmek zorundadır: Bunlardan birincisi, yaptığı faaliyetlerin hukuka uygun olması; diğeri de, bu faaliyetlerin yerindelidir. Bu nedenle yürütme faaliyetlerinin iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan birincisine hukuki, ikincisine de, siyasi yönü diyoruz. Hukuki boyutu, faaliyetlerin hukuka uygun olması, siyasi boyutu ise, bu faaliyetlerin yerinde, yani ferdin ve kamunun yararına olmasıdır. Tabiatıyla yürütme organının faaliyetlerinde bu iki boyutu dikkate alıp almadığının denetlenmesi, keyfiliği, sorumsuzluğu önlemenin en önemli yoludur. İşte bu denetimlerden hukuka uygunluk denetimi genelde yargı organı tarafından yapıldığı gibi, siyasi denetim de, millet adına yasama organı tarafından yapılmaktadır. Konumuz nedeniyle yargı organının denetimini bir kenara bırakıp, yasama organının denetimini ele alacak olursak, bu denetimde yasama organının aradığı en önemli kriter, Anayasamızın ifade

ettiği “hükümetin genel siyasetinin yürütülmesi” kriteridir. Yine Anayasamız bu hususta “kolektif” ve “bireysel” sorumluluğu benimseyerek, hem heyet olarak “Bakanlar Kurulunu” ve hem de bireysel olarak “Bakanları” sorumlu tutmaktadır.

Bu denetim Anayasamızın 98. ve 99. maddelerinde düzenlenen yollarla sağlanmaktadır. Bu yollardan gensoru gibi, bazıları doğrudan denetim sağlarken, bazıları da, soru önergesi gibi, denetime vesile olmaktadır. İşte bu denetimlerin doğal sonucu da, siyasi yaptırımlardır. Siyasi yaptırım ise, hükümetin veya bakanın görevinin sona erdirilmesidir.

Bilindiği gibi bu denetim yolları gerek iktidar tarafından ve gerekse muhalefet tarafından objektif kullanılmayıp, istismar edilebilmektedir. İktidar, parlamento çoğunluğunu elinde bulundurduğu için, adeta bu denetim yollarını kendisi istemedikçe kullandırmamakta; muhalefet ise, sebepleri sınırsız, takdiri olan bu denetim yollarını yerli yersiz hükümeti yıpratmak için kullanıp, kendisine bir iktidar fırsatı sağlama aracı olarak görebilmektedir. Böylece genelde amacından saptırılıp, ya muhalefet tarafından ya da iktidar tarafından istismar edilmektedir. Biz burada yasama ve yürütme arasında cereyan eden bu denetim ilişkisinin, daha objektif ölçüler içerisinde yürütülmesine ilişkin önerilerimizi bir makale düzeyinde ele almaya çalışacağız.

Bu çalışmamızda yürürlükteki Anayasamızı esas alarak, konunun önce kavram ve kapsamını ele almayı, sonra amacı ve önemini ve eski anayasalarımızdaki durumunu değerlendirmeyi, daha sonra da, hukuki mahiyetini, türlerini, uygulamada karşılaşılan sorunlarla birlikte yöntemini ve sonuçlarını ele alacağız.

II. Siyasi Denetiminin Tanımı

Burada “siyaset” ve “denetim” kavramlarından oluşan bir tanımlama söz konusudur. Bu nedenle bir fikre sahip olabilmemiz için öncelikle bu iki kavramı tanıyıp, sonra da konumuzla irtibatını kurmaya çalışacağız. Siyaset halk dilinde, iş bilirlik, kurnazlık, manevra kabiliyeti anlamında kullanılmaktadır. Siyaset biliminde ise, ülke, devlet, insan yönetimi olarak anlamlandırılmıştır.¹ Yine siyaset, “devleti yönetme ve diğer devletlerle ilişkileri yürütme sanatı” şeklinde tanımlanmıştır.² Yine bir başka anlamda siyaset, bir anlayış,

---

¹ DAVER Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara 1976, s. 4-5.

² BAYRAKTAR Köksal, *Siyasal Suç*, İstanbul-1982, s.52.

bir eylem programı veya bir kişinin, grubun veya hükümetin eylemi için kullanılır.³

Denetim ise, eski dilimizde “murakabe” demektir. Türk Dil Kurumu denetimi, “bir işin doğru ve yöntemine uygun olarak yapılıp yapılmadığını incelemek, murakabe etmek, teftiş etmek, kontrol etmek” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımda görüldüğü gibi denetim kavramı, aynı zamanda “kontrol” kelimesini de içerisinde barındırmaktadır. Kontrol, Latince “contra” ve “rotulus” kelimelerinden türemiş olup, karşıt veya diğer bir kayıt ve/veya belge aracılığıyla bir şeyin doğruluğunu incelemek, araştırmak ve soruşturmadır. Kontrol, en geniş anlamıyla “arzulanan bir amaca varılıp varılmadığını veya hangi ölçüde varılmış olduğunu inceleyip araştırmaktır.⁴ Başka bir ifade ile iş ve işlemlerin, yasal ve objektif kurallara uygunluğunu araştırmak amacı ile uygulama sırasında, öncesinde veya sonrasında yapılan incelemelerdir.⁵

Konumuz açısından ele alındığında, karşımıza genelde “siyasi sorumluluk” kavramının çok farklı tanımlarıyla karşılaşılmaktadır. Bunlardan birisi, “Bakanların takip ettikleri politikalardan dolayı meclis tarafından iş başından çekilmeye mecbur edilmeleridir”.⁶ Bir başka tanımda, “Bakanların parlamentonun itimadını kaybetmeleri sonucunda iş başından ayrılmak mecburiyetinde kalmalarıdır”.⁷ Prof.Dr. Turan Güneş’e göre de, “...siyasi mesuliyet demek, Hükümetle halk arasında bir münasebet kurmak demektir”.⁸ Bireysel sorumlulukla ilgili yapılan tanımda da, “... bizatihi politikanın tespitinde değil, fakat bu kabine politikasının tatbikine muvaffakiyet gösteremeyen bir bakanın...” sorumlu olacağı ifade edilmiştir.⁹ Özbudun da, kolektif sorumluluğu tanımlarken, “hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden doğan so-

3 ÇAM Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul-1987, s.22.

4 MENER Erdal, Denetçi Yardımcıları Eğitim Notu, Şubat-2001, bkz. “Denetim Kavramı”

5 ÖZER M.Akif, Parlamentolar ve Denetim Fonksiyonları, <http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der33m2.pdf>, s.35.

6 GÜNEŞ Turan, Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İ.Ü.H.F. Yayını-1956, s.71; GÖZLER Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Bursa-2011, s.348, 349.

7 GÜNEŞ Turan, a.g.e. s.71.

8 T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 19.04.1961, C.2, s.467 www.tbmm.gov.tr/tutanak

9 GÜNEŞ Turan, a.g.e. s.75.

rumluluktur” demiştir. Bir başka deyişle, “yasama organının güvenini kaybeden bir hükümetin veya bakanın çekilmek zorunda kalmasıdır”.¹⁰

Bu tanımları çoğaltmak mümkündür. “Siyasi sorumluluk”la ilgili bu tanımlardan şu sonuca varıyoruz: Siyasi sorumluluktan bahsedilebilmesi için bir siyasi denetimin olması gerekir. Bir denetimden bahsedilebilmesi için de, ortada denetime esas olacak bir ölçütün bulunmalıdır. Burada “hükümetin genel siyasetinden hangi halde sorumlu olunacağı” sorusu, denetimin uygunluk ölçütünü teşkil etmektedir. Sonuç olarak, yukarıda ortaya konulan verilerin ışığında bir tanım yapacak olursak, siyasi denetim yasama organının, yürütme organını devlet yönetimine ilişkin olarak gerek bireysel ve gerekse kolektif şekilde ortaya koyduğu faaliyetlerinden dolayı her aşamada, hükümetin genel siyasetine uygunluğu açısından denetlemesidir.

III. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Kuvvetler Ayrılığı Prensibi Açısından Değerlendirilmesi

Bilindiği gibi “kuvvetler ayrılığı” prensibi, yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrı organlarda, ellerde bulunması anlamına gelmektedir. Kuvvetler ayrılığı prensibi beraberinde çeşitli hükümet sistemlerinin meydana çıkmasına neden olmuştur. Ancak bu hükümet sistemlerinin meydana çıkmasında etkili olan kuvvetler, yasama ve yürütme kuvvetleridir. Yargı kuvvetinin bu konuda bir etkisi söz konusu olmamıştır. İşte bu -yasama ve yürütme-kuvvetlerinin aynı ya da farklı ellerde olması, çeşitli hükümet sistemlerinin doğmasına neden olmuştur. Bazı devletler “kuvvetler ayrılığı” ilkesine yer vermeyip, yasama ve yürütme kuvvetlerini yasamada ya da yürütmede toplamışlardır. Bazı devletler “kuvvetler ayrılığı” ilkesine çok sert bir şekilde yer vermişlerdir. Bazı devletler ise, bu ayrılığa kesin bir şekilde yer vermeyip daha ılımlı bir yol izlemişlerdir. Bu da bilindiği gibi “kuvvetler birliği”, “kuvvetler ayrılığı” ve “kuvvetlerin işbirliği” rejimlerini ortaya çıkarmıştır. Tabii ki, bu tercihlerin “siyasi denetim” müessesesinin işleyişine de etkileri olmuştur.

Dolayısıyla siyasi denetim müessesesinin bu tercihlere göre çeşitli hükümet sistemleri açısından değerlendirilmesinde yarar bulunmaktadır.

1. Kuvvetler Birliği Açısından

Anayasa hukukunda yasama, yürütme ve yargı işlevlerinin organik bakımdan aynı organda iki veya daha fazla işlevin birleştirilmesine “kuvvetler

---

¹⁰ ÖZBUDUN Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara-2010, s.341, 342.

birliği rejimi” denir. Burada kuvvetlerin ayrılmasına yer verilmemekte, kuvvetler tek bir organ elinde toplanmaktadır. Bu organ ya yürütme organıdır ya da yasama organıdır. Bu organ, tek kişiden veya bir heyetten oluşmuştur. Tek kişiden oluşmuş ise, bu tür rejimlere “diktatörlük” veya "mutlak monarşi" denir.¹¹ Mutlak monarşilerde bütün salâhiyetler hükümdarda toplanır. Hükümdar yürütme organı sayıldığından burada kuvvetlerin yürütme organında toplandığından bahsedilir.¹² Bu tek kişi yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulundurur. Bu sistemde hükümdar, yürütme faaliyetini gerçekleştirecek görevliler tayin edebilir ve bu görevlileri istediği zaman da, azledebilir. Bu görevliler, her türlü faaliyetlerinden dolayı hükümdara karşı sorumludurlar. Bu sorumluluğun kapsamına siyasi sorumlulukta girmektedir.¹³ Çünkü hükümdarın belirlediği genel siyasete uygun faaliyette bulunmayan yürütme organı mensuplarının görevlerine hükümdar tarafından son verilir. Görüldüğü gibi burada kabinenin hükümdara karşı bir siyasi sorumluluğu dolayısıyla yine yürütme organı olan kral tarafından yapılan bu siyasi denetim, bir iç denetim niteliğindedir.

Şayet bu organ bir kişiden değil de, halk tarafından seçilmiş bir heyetten, yani meclisten oluşmuş ise, bu tür yönetimlerde meclis sahibi olduğu yasama yetkisinin yanında yürütme yetkisini de uhdesinde bulundurmaktadır. Bunlara “konvansiyon” ya da "meclis hükümeti sistemi" denilmektedir. Bu sistemde de, yürütme faaliyetinin yasama organı tarafından bilfiil gerçekleştirilmesi imkansız olacağından bu işlevi gerçekleştirecek bir heyete ihtiyaç duyulmuştur. Ülkemizde bu hizmet, 1921 Anayasamızın ifadesi ile "icra heyeti üyeleri" vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu sistemde her ne kadar bu faaliyet ayrı bir heyet tarafından gerçekleştirilse de, ayrı bir organ niteliğinde değildir. Yine bu sistemde icra heyetinin kendine has bir hükümet programı ve bir siyaseti yoktur.¹⁴ Burada yürütme faaliyeti meclisin belirlediği esaslar (siyaset) çerçevesinde gerçekleşecektir. Dolayısıyla burada icra heyetinin bağımsız bir yürütme yetkisi olmadığından ayrı bir yürütme organı gibi mütalâa edilmesi imkansızdır. Bu nedenle ancak yasama organının belirlediği genel siyasete uygun davranıp davranmadığının denetimi meclis tarafından yapılmaktadır. Bu da, bir iç denetim niteliğindedir. Ancak burada denetleyen yukarıda belirttiğimiz gibi yürütme organı değil, yasama organıdır. Dolay-

11 GÖZLER Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Bursa -2011, C.II, s.553.

12 GÖZLER, a.g.e., C.II, s.553.

13 ARSEL İlhan, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Ankara 1955, s. 341.

14 GÖZLER, a.g.e. , C.I, s. 559.

sıyla da, bu bir siyasi denetim olmakla beraber, hiçbir zaman yasamanın yürütme üzerindeki siyasi denetimi olarak değerlendirilemez.

Bunlar arasında hükümet şekli itibariyle farklılıklar olmakla birlikte, yasama-yürütme ilişkileri açısından şu ortak özellikler söz konusudur: Her ikisinde de, yasama-yürütme tek bir organın elindedir. Yani bu organ ister tek kişi, ister meclis olsun her ikisinde de, yürütme ciddi bir denetim altındadır. Her iki durumda da, yürütme faaliyetleri kişi veya meclis tarafından denetlenmektedir. Bu denetim ayrı bir organ tarafından yapılmadığı için buna bir iç denetim denilebilir.

2. Kuvvetler Ayrılığı Açısından

Bu rejimlerde ne yasama yürütmeyi ne de yürütme yasamayı denetleyebilir. Aralarında kesin çizgiler mevcuttur. Buna başkanlık sistemi diyoruz. Örnek olarak da, Amerika Birleşik Devletlerini verebiliriz.

Başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığı rejimi, parlamenter sistemdekine oranla daha serttir. Yürütme ve yasama ayrı ayrı halk tarafından seçilir ve seçildikten sonra birbirlerinin hukuki varlıklarına son veremezler. Amerika Birleşik Devletlerinde yürütme tek kişidir. Tüm yürütme organı üyelerinin Başkana karşı sorumluluğu olmakla beraber, Başkanın yasamaya karşı sorumluluğu yoktur. Bununla beraber, Birleşik Devletler Anayasasının 1. maddesinin III. kısmında belirtildiği gibi, yasama organı, yürütme organına karşı "meclis araştırması", "İmpeachment" (yasama organına karşı başkanın cezai sorumluluğu), gibi denetim vasıtaları vardır. Ancak bu denetim vasıtalarından "İmpeachment" cezai nitelikte olduğu için bizim, "siyasi sorumluluğa" ilişkin konumuzun sınırı dışındadır. Burada parlamenter sistemdekine benzer şekilde, siyasi denetimin en önemli aracı olan "güvensizlik önergesi" verme imkanının bulunmaması, Başkanlık sisteminde yasamanın yürütmeyi siyasi denetiminin olmadığı en iyi işaretidir. Her ne kadar bu sistemde bakanların başkana karşı sorumluluğu bulunsun da, burada yürütme sadece başkandan ibaret olduğu için, bu sorumluluk ilişkisi "yasama-yürütme" arasında olmayıp, yürütme ile idare arasındaki bir ilişkidir. Bu nedenle hiç bir şekilde siyaseten sorumlu tutularak yürütme organının, yani başkanın seçim dönemi gelmeden görevine son verilemez. Bu da başkanlık sisteminde "yasamanın yürütmeyi siyasi denetiminin" olmadığını gösterir. Çünkü siyasi denetimin en önemli yaptırımı, "görevden düşürülme"dir. Ancak belirtmek gerekir ki, bu sistemde de bir hükümet siyaseti söz konusudur ve bunun yegane belirleyicisi başkandır. Ancak başkanın bu faaliyetini gerçekleştirirken, "Executive Office of the President" adlı "Başkanın Yürütme Ofisi"nden ciddi derecede destek aldığı bir gerçektir. Fakat bu ofis istişari nitelikte destek verdiği için,

sonuçta yine genel siyaseti belirleme başkanın yetkisindedir. Başkan bundan dolayı da doğrudan halka karşı siyasi yönden sorumludur.¹⁵ Yani yasama organına karşı başkanın herhangi bir siyasi sorumluluğu söz konusu değildir.

3. Kuvvetlerin İşbirliği Açısından

Kuvvetler arasında ayrılık olmakla beraber, birinin diğerine üstün olmadığı, aralarında eşitlik ve dengenin esas olduğu, birbirine muhtaç ve birbirinin yardımcısı durumunda bulunan, kuvvetlerin ayrılıklarını koruyarak dayanışma içinde olduğu rejimdir. Buna “kuvvetler iştiraki rejimi” veya “yumuşak kuvvetler ayrılığı” denilmektedir. Bunun yegane örneğinin parlamenter sistem olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bugün parlamentarizmin olumsuz yanlarını gidermek amacı ile bazı revizyonlar yapılarak “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” ve “yarı başkanlık sistemi” isimli iki yeni parlamentarizm türü daha ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla konumuzun bu iki farklı açıdan da değerlendirilmesi gerekmektedir.

Parlamenter sistemde, kuvvetler ayrılığı olmakla birlikte karşılıklı işbirliğine dayalı bir yönetim söz konusudur. Parlamenter rejim parlamentolu rejim değildir. Bir rejimin parlamenter rejim olabilmesi için yasama yürütme arasında yumuşak bir kuvvetler ayrılığı ve yasama-yürütme organları arasında eşitlik ve denge prensibine dayalı bir denetimin bulunması gerekmektedir. Bu sistemde yürütme, birisi sorumsuz cumhurbaşkanı ve diğeri sorumlu hükümet olmak üzere iki başlıdır. Sistemin uygulandığı belli başlı ülkeler, İngiltere, İtalya, Almanya ve Türkiye’dir. Parlamenter sistemin konumuzla ilgili olan kısmına baktığımızda, parlamenter sistemde, yasamanın yürütmeyi denetiminin en önemli aracı “güvensizlik önergesi”dir. Çünkü bu önerge sonucunda siyasi denetimin yaptırımı olan bakanın veya hükümetin düşürülmesi söz konusu olacaktır. Bu da, parlamenter sistemde, yasamanın yürütmeyi siyasi denetiminin olduğuna işaret etmektedir.

Gerek ülkemizde ve gerekse başka ülkelerde bu sistem nedeniyle görülen hükümet krizlerini önlemek, hükümet istikrarını sağlamak amacı ile bir takım önlemler alınmış ve bu önlemleri içeren parlamentarizme “rasyonelleştirilmiş parlamentarizm” denilmiştir. “Rasyonelleştirilmiş parlamentarizm”, parlamenter sistemlerde hükümete istikrar ve etkinlik kazandırmak için düşünülmüş birtakım usüllere yer veren bir parlamentarizm türüdür. Bu nedenle bazı yazarlar rasyonelleştirilmiş parlamentarizmi, sağlam bir parlamento çoğunluğuna dayanmayan hükümete istikrar ve etkinlik kazandır-

---

¹⁵ GÖZLER, a.g.e. , C.II, s. 25.

maya yönelik hukuk kurallarının bütünü olarak tanımlamaktadır.¹⁶ 1949 Alman Anayasası, 1958 Fransız Anayasası ve 1982 Türk Anayasası rasyonelleştirilmiş parlamenterizm araçlarına yer veren örnek anayasalardır.¹⁷ Bu önlemlerin konumuzla ilgili olan kısmı, güvensizlik önergesinin, Anayasamızda ve Fransız Anayasasının 49/2. maddesinde belirtildiği gibi, belli sayıdaki üyeler tarafından verilmesi ile sınırlandırılması, 1949 Alman Anayasasının 67. maddesine göre, Bundestag’ın (Millet Meclisinin), Başbakanı güvensizlik oyuyla düşürebilmesi için üyelerinin çoğunluğu ile yeni bir Başbakan seçmesi gerekeceği, yeni bir Başbakan seçmedikçe, Bundestag ta (Millet Meclisinde) hangi çoğunluk toplanırsa toplansın Başbakanı düşüremeyeceği, yine 1949 Alman Anayasasının 68. maddesi Başbakan tarafından istenen bir güven oyu, Bundestag tarafından reddedilirse, Başbakanın önerisi üzerine Cumhurbaşkanının Bundestag’ı feshetme yetkisi bulunmasıdır.¹⁸ Bütün bu düzenlemeler sonuçta yasamanın yürütmeyi siyasi denetimini zorlaştırmaktadır. Bu da, “rasyonelleştirilmiş parlamenterizm”, “parlamenterizm” oranla yasamanın yürütmeyi siyasi denetimini zorlaştırdığını ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi yasamanın yürütmeyi siyasi denetimi gerçek anlamda sadece parlamenter sistemde bulunmaktadır.

Her ne kadar adı “yarı başkanlık sistemi” olsa da parlamenter sistemin tüm özelliklerini taşıyıp, sadece cumhurbaşkanının seçimi konusunda farklılık göstermesinden dolayı bu sisteme “başkanlık sistemini” esas alarak isim verilmesi doğru değildir. Hatta bu konuda bu sisteme “yarı parlamenter sistem” diyen yazarlarda bulunmaktadır.¹⁹ Bu tartışma konumuzun dışında olduğundan üzerinde daha fazla durmayı uygun bulmuyoruz. Ancak konumuzla ilgili olan kısmına baktığımızda, burada sadece cumhurbaşkanının halk tarafından seçimi söz konusudur. Bunun dışında konumuz açısından sistemin getirdiği bir değişiklik söz konusu değildir. Dolayısıyla bu sistemde yine “parlamenter sistem” veya “rasyonelleştirilmiş parlamenter sistemin” diğer kurallarını aynen uyguladığından, konumuz açısından değerlendirilmesine lüzum görülmemiştir.

---

16 GÖZLER, a.g.e. C.I, s.621.

17 GÖZLER, a.g.e. , C.I, s.622.

18 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2011, s. 41.

19 GÖZLER, a.g.e., s.296

4. Sonuç

Yukarıda görüldüğü gibi bakanların faaliyetlerinin belirlenen genel siyasete uygunluk açısından yapılan siyasi denetim bütün sistemlerde bulunmakta, ancak bu denetimde denetleyenler değişiklik göstermektedir. Monarşide hükümdar, meclis hükümeti sisteminde meclis, başkanlık sisteminde başkan ve parlamenter sistemde de parlamentodur. Hükümetin genel siyasetinin belirlenmesi açısından siyasi denetim ise, sistemler arasında farklılıklara neden olmuştur. Monarşide hükümetin genel siyasetini belirleyen hükümdardır ve bundan dolayı kimsenin tasvibine ihtiyacı bulunmamaktadır. Bunun irdelenmesi de, imkansızdır. Dolayısıyla monarşide bu anlamda bir siyasi denetim olmadığı gibi kuvvetler tek elde toplandığı için yasamanın yürütmeyi siyasi denetiminden ise, hiç söz edilemez. Meclis hükümeti sisteminde hükümetin genel siyasetini belirleyen meclis millete karşı sorumlu olduğundan millet bu konudaki tavrını ancak yasama dönemi sonunda ortaya koyabilmekte ve dönem içerisinde denetim imkanı bulamamaktadır. Ancak bu denetim belirginlik arz etmemektedir. Çünkü yasama dönemi sonunda halkın tepkisinin, yasama ya da yürütme faaliyetlerinden hangisine ilişkin olduğu belli değildir. Dolayısıyla meclis hükümeti sisteminde sağlıklı olmasa da, bu anlamda bir siyasi denetim olduğu açıktır. Ancak kuvvetler tek elde toplandığı için, yasamanın yürütmeyi siyasi denetiminden söz edilemez.

Başkanlık sisteminde de, hükümetin genel siyasetini belirleyen Başkan, meclis hükümeti sisteminde olduğu gibi millete karşı sorumlu olduğundan millet bu konudaki tavrını ancak başkanın seçim dönemi sonunda ortaya koyabilmekte ve bu dönem içerisinde denetim imkanı bulamamaktadır. Ancak ikisi arasındaki fark, meclis hükümetinde halkın yasama organına gösterdiği tepkinin yasama ya da yürütme faaliyetlerinden hangisine ilişkin olduğu tespit edilemezken, başkanlık sisteminde gösterilen tepkinin yürütme faaliyetine ilişkin olduğu kesindir. Burada da, yine bir siyasi denetimin olduğu açıktır. Ancak bu denetimin yasama organı tarafından yapılmadığı ortadadır. Bu nedenle bu denetime, yasamanın yürütmeyi siyasi denetimi diyemeyiz. Parlamenter sisteme geldiğimizde hükümetin genel siyasetinin yürütme organı tarafından belirlendiği açıktır. Bunun denetim için yasama döneminin bitmesi beklenmemekte ve yasama organı dilediği zaman bu denetimi gerçekleştirebilmektedir. Dolayısıyla bu sistemde hem hükümetin genel siyasetine uygunluk denetimi yapılabilen ve hem de bu denetimi yasama organı yaptığı için yasamanın yürütmeyi denetiminden söz edilebilmektedir. Konumuz “Türkiye’de Yasamanın Yürütmeyi Siyasi Denetimi” olduğu ve ülkemizde de, parlamenter sistem uygulandığından, çalışmamızın bundan sonraki kısımlarını parlamenter sistemi esas alarak açıklamaya çalışacağız.

IV. “Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetimi” İfadesinin Kapsamı

“Yasama organının yürütme organını siyasi denetimi” ifadesi, yasama organının tüm yürütme organını siyasi yönden denetimini içerdiği anlamına gelmektedir. Oysa bu ifade ile anlatılmak istenen, yasama organının Bakanlar kurulunu denetimidir.

Bilindiği gibi yasama organının yürütme organını denetiminin söz konusu olabilmesi için, yasama ve yürütme organlarının birbirinden ayrı olması ve birbirleri ile de, karşılıklı ilişkilerinin bulunması gerekmektedir. İşte bu hükümet modeline, yukarıda belirttiğimiz gibi “parlamenter sistem” denilmekte ve kuvvetler arasındaki işbirliğine dayanmaktadır. Ülkemizde geçerli olan hükümet sistemi bu sistemdir. Bu sistemde, yani parlamenter sistemde bulunması gereken şartlardan birisi, yürütmenin iki başlı, yani düalist yapıda olmasıdır.²⁰ Buna göre yürütme organı devlet başkanı ve Bakanlar Kurulundan oluşmaktadır. Burada devlet başkanı monark olabileceği gibi cumhurbaşkanı da olabilir. Ülkemizde yönetim şekli cumhuriyet olduğu için Anayasamızın 8. maddesinde yürütme yetkisi ve görevinin Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından yerine getirileceği ifade edilerek, parlamenter sistemin esaslarından birisi olan, iki başlı yürütme prensibine yer verilmiştir.²¹ Böylece bizim hukukumuzda “yürütme” denildiğinde Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu birlikte anlaşılır.

Dolayısıyla çalışmamızda “yasama organının yürütme organını siyasi denetimi” ifadesi, sanki yasama organının yürütme organının siyasi denetiminin kapsamına Cumhurbaşkanını da alıyormuş kanaati vermektedir. Oysa bu denetimin muhatabı, kolektif sorumluluk gereği Bakanlar Kurulu ve bireysel sorumluluk gereği de, bireysel olarak her bir bakandır. Cumhurbaşkanı bu sorumluluğun kapsamı dışındadır. Çünkü parlamenter sistemin diğer bir şartı da, “Cumhurbaşkanının siyasi sorumsuzluğunun” bulunmasıdır.²² Bizim Anayasamızda da, 105/I, II maddesi ile Cumhurbaşkanının müşterek kararlarından ilgili bakan ve başbakanın sorumlu olacağı, tek başına yaptığı işlemlerden dolayı ise, hiçbir yargı organında dava açılmayacağını beyan ederek bu şarta yer verdiğini göstermiştir. Bütün bunlar Cumhurbaşkanının siyaseten sorumlu tutulamayacağını göstermektedir. Bu da, “yasama organı-

---

20 GÖZLER Kemal, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa 2011, s. 294.

21 GÖZLER, a.g.e. , s. 288.

22 GÖZLER, a.g.e. , s. 328; Ayrıca, ATAR Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, 5. Baskı, 2009, s. 269.

nın yürütme organını siyasi denetimi” ifadesinin kapsamına Cumhurbaşkanının girmediğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle “yasama organının yürütme organını siyasi denetimi” ifadesi, sadece Bakanlar Kuruluna yöneliktir. Dolayısıyla, “yasama organının yürütme organını siyasi denetimi” yerine, “yasama organının hükümeti siyasi denetimi” ifadesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Ancak bu yerleşik ifadeden de, vazgeçilemeyeceğini tahmin ettiğimizden, hiç değilse bu ifade kullanılsa bile, bu ifadeden “yasamanın hükümeti siyasi denetiminin” anlaşılması gerektiğinin altını çizmeyi gerekli gördük.

V. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Amacı ve Önemi

Her faaliyetin iyi veya kötü bir amacı bulunmaktadır. Amaçsız hiçbir faaliyet söz konusu değildir. Dolayısıyla yasamanın da yürütmeyi siyasi denetiminin bir amacı vardır.

Siyasi denetim, yasamanın yürütmeyi denetiminin bir yönünü oluşturduğundan yasamanın yürütmeyi denetimindeki genel amaç burada da geçerlidir. Bilindiği gibi yasamanın yürütmeyi denetimi parlamenter sistemin ürünüdür. Bu konuda, parlamentonun hükümeti denetiminin, ilk gelişme safhalarındaki gayesi, icra organını emrinde bulunduran kralın, keyfi davranmaya müsait olması nedeniyle, bu keyfiliğini önlemektir. Daha sonra bu amaç günümüze kadar intikal etti. Böylece siyasi denetimin genel amacı, yürütme yetkisini elinde bulunduranların keyfiliğini önlemektir. Ancak bugün, bu yürütme yetkisi o güne kadar takdiri ve sınırsız bir yetki olmayıp, sınırlandırılmış bir yetkidir. Ülkemizde Anayasanın 8. maddesinde belirtildiği gibi, anayasa ve kanunlar çerçevesinde kullanılan bir yetki haline gelmiştir. Yani yürütme yetkisi artık kurallarla sınırlı bir yetkidir. Dolayısıyla yürütme “yetki ve görevi” yürütme gücünü elinde bulunduranların keyfince kullanabileceği bir yetki olmaktan çıkmıştır. Ancak kurallarla çevrili yetkinin, bu kurallara uygun olarak, kamunun isteği istikametinde ve kamusal yarar gözetilerek kullanılıp kullanılmadığının, kısaca uygulamanın nasıl olacağının kontrolü de, denetime ihtiyaç göstermektedir. Bunlardan yürütme yetki ve görevinin belirlenen kurallara uygun yürüyüp yürümediğinin denetimi, öncelikle hukuki denetimin konusudur. Ancak kamunun isteği istikametinde ve kamusal yarar gözetilerek kullanılıp kullanılmadığının denetimi ise, siyasi nitelikte olduğundan siyasi denetimin konusuna girmektedir. İşte günümüzde siyasi denetim bu noktada gereklidir.

Buradan hareket edildiğinde siyasi denetimin özel amacı ise, yürütme faaliyetlerinin hükümetlerin genel siyasetlerine uygun olup olmadıklarının

denetlenmesidir. Bunun yanında, hükümetin genel siyasetinin de kamunun yararını gözetmesi ve toplumun ekseriyetinin arzusunu yansıtmaya gerektiği düşünüldüğünde, bu iki önemli amacın da, siyasi denetimin görünmeyen özel amaçları olduğu söylenebilecektir.

Kısaca, siyasi denetimin “kuvvetler ayrılığında” ve ona bağlı “Parlamentar sistemden” gelen bir **genel amacı**, “hükümetin genel siyasetine” uygun davranma zorunluluğundan kaynaklanan **görünen özel amacı** ve hükümetin genel siyasetinin de, kamu yararını ve toplumun ekseriyetinin arzusunu esas alma mecburiyetinden kaynaklanan bir **görünmeyen özel amacı** bulunmaktadır.

İşte bunun izlenmesi, kullanılan bu yetkinin, bu sınırlara uyup uymadığının, yani hukuki, siyasi ve mali kurallara, yukarıda sayılan amaç ve esaslara uygunluğunun denetlenmesi gerekmektedir. Yapılan bu denetim, her ne kadar yürütme faaliyetlerinin, konulmuş olan kurallara ve yukarıda sayılan amaçlara uygun olarak cereyan etmesini sağlamayı amaçlasa da, sonuç itibarıyla yürütme organının keyfiliğini önleme amacına yöneliktir.

İşte bu temel amaçtan hareket edildiğinde, yasamanın yürütmeyi denetimi, kuvvetler ayrılığı, dolayısıyla parlamentarizm açısından çok büyük öneme sahiptir. Çünkü bu denetim faaliyeti, kuvvetler arasında dengeli bir işbirliğini esas alan parlamenter sistemin, en önemli denge aracıdır. Bununla birlikte, hükümeti millet adına denetleyebilmekte ve gerektiğinde güvensizlik oyu ile de düşürebilmektedir. İşte bu parlamenter sistemin temel şartıdır.²³ Bu parlamenter sistemi başkanlık sisteminden ayıran en önemli özelliklerden birisidir. Bu bakımdan siyasi denetim, görmezden gelinemez bir öneme sahiptir.

Siyasi denetime yukarıda belirttiğimiz özel amacı açısından bakıldığında, siyasi denetim, yürütmenin faaliyetlerinin siyaseten denetimidir. Siyaset, yine yukarıda belirttiğimiz gibi “sevk ve idare etmek” demektir. İyi bir sevk ve idare anlayışı ise, fert ve toplumun menfaatlerini esas almakla birlikte, ferdin ve kamunun yararlarını dengeli bir şekilde gözeterek ihtiyaçları karşılamaya çalışan anlayıştır. İşte bunun sağlanması amacı ile de yürütme kendisine bir yol belirler. Buna hükümetin genel siyaseti denilmektedir. İşte hükümetin bir genel siyaset belirlemesi ve faaliyetlerini bu çerçevede yürütmesi, yürütme organının faaliyetlerinin bir ahenk içerisinde yürütülmesi için gereklidir. Bu da, yönetimde istikrarı, beraberinde verimliliği, o da kamu yararını en üst düzeye taşıyacaktır. Sonuç olarak da, kamunun yararı daha da

---

²³ ÖZBUDUN, a.g.e., s. 349; GÜNEŞ, a.g.e., s. 57.

gözetilmiş olacaktır. İşte yürütmenin faaliyetlerinin bu yönü ile denetimi siyasi denetimin konusudur. Dolayısıyla burada yapılan siyasi denetim, hem keyfiliğin önlenmesi, hem azami faydanın sağlanması ve hem de kamu yararının gerçekleştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Bunun yanında yürütme organının faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için geniş yetkiler kullandığı bir gerçektir. Yürütme faaliyetleri için bazı yetkiler kullanılıyorsa, bu doğal olarak sorumluluğu da, beraberinde getirmelidir. Eski ifade ile “yetki sorumluluk mesabesinde”dir”. Buna yetki ve sorumluluk dengesi denilir. Aksi halde parlamenter sistemde Cumhurbaşkanının yanına birde sorumsuz bir hükümet eklenmiş olur.

Ayrıca siyasi denetimin kapsamının genişliği, yer yer yürütmenin hukuka aykırı faaliyetlerini de içine alması, bir anlamda hukuka uygunluk denetimi de yaptığının işaretidir. Bu yönü itibariyle bu denetimin hukuk devletinin devamlılığına katkısı, onun hukuk devleti ilkesi açısından da önem taşıdığını göstermektedir.

Siyasi denetimin 1961 Anayasasının müzakeresi esnasında ortaya konulan önemi ise, Prof. Dr. Turan Güneş’in, “... mecliste ekseriyeti elinde bulduran parti veya partiler hükümeti kurarlar. Bu siyasi mesuliyetin icabıdır... siyasi mesuliyet bağı hükümet ile meclis ekseriyeti arasında bir ayniyet bağıdır... modern esas teşkilat hukukunda siyasi mesuliyet ve bunun tecelli şekli olan gensoru ve güven meselesi, kötü bakanları veya beceriksiz bakan veya hükümetleri işbaşından uzaklaştırmaktan ziyade, **hükümetlerin meclis ekseriyeti ile aynı fikirde, aynı ruhta olmasını sağlayan mekanizmadır**”²⁴ şeklindeki ifadelerinden, bu müessesenin, hükümet ile millet ekseriyetinin meclisteki tecellisi olan parlamento çoğunluğu arasında mutabakat bulunup bulunmadığının bir sağlaması, bir testi olduğu anlaşılmaktadır. Bu müessese sayesinde hükümet arkasında parlamento desteği olup olmadığını görecektir ve ona göre tavır takınacaktır. Bu nedenle siyasi denetim demokratik açıdan da çok büyük önem taşımaktadır.

VI. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Tarihi Seyri

Yasamanın yürütmeyi siyasi denetimi, kökü itibariyle İngiltere’de cezai sorumluluğun bir gelişimi sonucu ortaya çıkmıştır.²⁵ Çünkü bakanlar cezai

²⁴ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 19.04.1961, C.2, s.467 www.tbmm.gov.tr/tutanak

²⁵ GÜNEŞ, a.g.e. , s.72.

sorumluluktan kurtulmak için çekilmeyi tercih etmişler, böylece cezai sorumluluk içerisinde zamanla siyasi sorumluluk doğmuştur.

Anayasa hukukumuz açısından tarihi seyrine baktığımızda bu faaliyet devletin temel organları arasında cereyan eden bir ilişki olması sebebiyle anayasal düzeyde ele alınmıştır. İlk yazılı anayasamız 1876 tarihli Kanun-i Esasi olduğu için, konunun bu tarihten itibaren ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

1. 1876 Kanun-i Esasi’de

1876 Kanun-i Esasi döneminde, 1909 değişikliğinden önce bakanların meclis karşısında siyasi sorumluluğu söz konusu olmayıp, **“Vükelâyı Devlet memuriyetine müteallik ahval ve icraattan mesuldür”**.²⁶ hükmü ile 1876 Kanun-i Esasinin 30. maddesinde sadece Padişaha karşı sorumlulukları yer verilmiştir. Tabii ki, bu dönemde devletin genel siyaseti bulunmakta ve bu siyaset bakanlar vasıtası ile yürütülmekteydi. Madde metninde yer alan “... icraattan mesuldür” ifadesi, kanaatimizce bu noktaya işaret etmektedir. Bu dönemde de, icraatından memnun olunmayan bakan Padişah tarafından azledilmekteydi. Bu da, bize bu dönemde kolektif olmasa da bireysel sorumluluğun olduğunu göstermektedir. Yine kanaatimizce bu sorumluluk, siyasi bir sorumluluk idi ve padişahın bu denetimine de, siyasi denetimden başka bir şey denilemezdi.

Ancak daha sonra 1909 değişikliği ile bakanlar kurulunun Meclis-i Mebusan’a karşı siyasi sorumluluğu kabul edilmiştir. Böylece hukukumuzda, yürütme organının yasama organına karşı siyasi sorumluluğu ilk olarak bu Anayasa değişikliğinden itibaren başlamıştır.²⁷ 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin 1909 tarihinde değiştirilen 30. maddesine göre, **“vekiller hükûmetin siyaset-i umumîyesinden müstereken ve daire-i nezaretlerine ait muamelattan dolayı münferiden Meclis-i Mebusana karşı mesuldürler...”**.²⁸ Bu surette bakanların kolektif ve bireysel sorumluluklarına açıkça yer vermiş; bakanların (vükela) hükümetin genel politikasından “kolektif olarak (müstereken)”, kendi bakanlıklarındaki işlerden ise, “bireysel olarak (münferiden)” sorumluluğu kabul edilmiştir. Ayrıca 1876 Anayasasının 38. maddesinde mevcut olan gensoru müessesesi, **“İstizahı madde için Vükelâdan**

²⁶ GÖZÜBÜYÜK A. Şeref - KİLİ Suna, Türk Anayasa Metinleri, Ankara-1957, s.28.

²⁷ TÜLEN Hikmet, Türk Anayasa Hukukunda Bakanların Sorumluluğu Ve Meclis Soruşturması, Konya-1999, s.40.

²⁸ GÖZÜBÜYÜK - KİLİ, a.g.e., s.71.

birinin huzuruna Meclisi Mebusanda ekseriyetle karar verilerek davet olundukta ya bizzat bulunarak yahut maiyetindeki rüesayı memurinden birini göndererek irad olunacak suallere cevap verecek yahut lüzum görür ise, mesuliyet üzerine alarak cevabının tehirini talep etmek hakkını haiz olacaktır. Netice-i istizahta Heyeti Mebusanın ekseriyeti arası ile hakkında ademi itimat beyan olunan nazır sakıt olur. Reisi vükelâ hakkında ademi itimat beyan olduğu halde Heyeti Vükelâ hep birden sukut eder²⁹ şeklindeki 1909 değişikliğiyle, bugünkü anlamda gensoru müessesesine dönüştürülmüş ve böylece ilk defa gensoru müessesesi ihdas edilerek³⁰ siyasi denetimin yaptırımını anayasada yer almıştır.

2. 1921 Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu'nda

1921 Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu döneminde her ne kadar yeni bir anayasa yapılırsa da 1876 tarihli Kanun-i Esaside yürürlükten kaldırılmamıştır.³¹ 1876 tarihli Kanun-i Esasi, 1924 Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu'nun 104. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu süre zarfında Kanun-u Esasinin 1921 tarihli Anayasamızla çelişmeyen hükümleri yürürlüğünü korumuştur. Hatta bu durum Meclis İç Tüzüğü için de geçerlidir. Ancak bütün bunlarla beraber bu anayasa ile konumuz açısından getirilen en önemli yeniliklerden birisi, yürütme ve yasama kuvvetlerinin meclis elinde toplandığı bir meclis hükümeti sistemi kurulmuş olmasıdır. Bu sistemde bakanların tek tek meclis tarafından seçileceği ve gerektiğinde görevden alınacağı 1921 Teşkilatı Esasiyye Kanunu'nun 8. maddesinde ifade edilmiştir.³² Burada görüldüğü gibi kuvvetlerin bir elde toplanmış olması, konumuz anlamında yani organlar arası bir siyasi denetime imkan vermemekle beraber, bakanların bireysel olarak yasama organına karşı sorumlu oldukları da, bir gerçektir. Tabiatıyla bu sorumluluk evveleminde parlamento tarafından belirlenen genel siyasetin yürütülmesine ilişkin olacaktır. Bunun en açık delili de, Kanun-u Esasi'nin yürürlüğü devam eden 38. maddesi ve değiştirilmiş Osmanlı Meclis-i Mebusan İçtüzüğü'nün 117 ila 126 ncı maddeleri uyarınca milletvekillerinin Vekiller Heyetinden istizah olunmasına dair verdikleri 62 adet istizah takrirleri yani gensoru önergeleridir.³³ Bütün bunlar bu dönemde de, yasama ve yü-

²⁹ GÖZÜBÜYÜK - KİLİ, a.g.e., s.71-72.

³⁰ ATLAY Kamil, "Türk Parlamento Hukukunda Gensoru", Yasama Dergisi 16, s.66.

³¹ ÖZBUDUN, a.g.e. s.28

³² GÖZÜBÜYÜK - KİLİ, a.g.e. s.86.

³³ ATLAY, a.g.m., s.69,70.

rütme organları ayrı olmasa da siyasi denetimin devam ettiğini göstermektedir.

3. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dönemine gelindiğinde, bu dönem de 1924 Anayasası’nın 5 inci maddesinde yer alan, “Yasama yetkisi ve yürütme erki Büyük Millet Meclisinde belirir ve onda toplanır” hükmü, tam olarak meclis hükümeti sistemini ifade etse de, 7 nci maddenin “Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır” hükmü, sistemi, parlamenter hükümet sistemine yaklaştırmaktadır. Ord. Prof. Dr. A. Fuat Başgil’in belirttiği gibi, bu dönemde uygulanan hükümet sistemi, 1921 Anayasası döneminde mutlak bir biçimde uygulanan meclis hükümeti sistemi ile günümüzün parlamenter sistemi arasında yer alabilecek “karma” bir sistemdir.³⁴ Görüldüğü gibi her ne kadar meclis içerisinde çıkarsa da, ayrı bir yürütme organı söz konusudur. Bununla beraber Anayasanın 7. maddesindeki, “Meclis, Hükümeti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir” hükmü ile yasama organının yürütme organını her zaman denetleyebileceğine işaret etmiştir. Bu dönemde önceki dönemlerde olduğu gibi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 46. maddesinde “**İcrâ Vekilleri Hey’eti Hükümetin umûmî siyasetinden müştereken mes’ûldür.**

Vekillerden her biri kendi salâhiyeti dairesindeki icrâattan ve maiyetinin ef’al ve muamelatından ve siyasetinin umûmî istikametinden münferiden mes’ûldür”³⁵ şeklindeki hüküm ile her ne kadar maddede “siyasi sorumluluk”tan bahsedilmese de, kullanılan “hükümetin genel siyaseti” ve “siyasetin umumi istikameti” ifadeleri siyasi nitelikte olduğundan, bu denetimin siyasi olduğu açıkça ortadadır.³⁶ Görüldüğü gibi yasama organının yürütme organını siyasi denetimine, bu dönemde de yer verilmiştir.

Bu dönemde tek partinin iktidarda olduğu 1931’den 1948’e kadar geçen sürede, Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde fikirlerin farklılaşması nedeniyle Demokrat Parti’nin kurucuları arasında yer alan Fuad Köprülü ve 15 arkadaşından şeker fiyatına yapılan zam dolayısıyla verilen gensoru önergesi dışında herhangi bir gensoru önergesi verilmemiştir. 1950’den itibaren artık Mecliste değişik partilerin yer aldığı ve iktidarın güçlü bir çoğunluğun des-

³⁴ BAŞGİL Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku*, Birinci Cilt: Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, Fasikül I-II, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 442.

³⁵ GÖZÜBÜYÜK - KİLİ, a.g.e., s. 111.

³⁶ TÜLEN, a.g.e., s. 71; BALTA T. Bekir, *Türkiye’de Yürütme Kudreti*, S.B.F. Yayınları, Ankara-1960, s. 32.

teğini arkasına aldığı dönemde ise, (1950-60 arası) 22 adet gensoru önergesi verildiği görülmüştür.³⁷

4. 1961 Anayasası'nda

1961 Anayasası dönemine gelindiğinde ise, bu dönemde yasama ve yürütme kuvveti birbirinden ayrılarak, 1961 Anayasa tasarısının gerekçesinde kullanılan deyimle, “yumuşak kuvvetler ayrılığı”na geçilmiştir.³⁸ Yani parlamenter sistem kurulmuştur. Kuvvetler arasındaki bu yumuşak ayrılık, “siyasi denetim”in daha iyi işleyeceği ümidini ortaya koymuştur. Bu dönemde Anayasanın 104. maddesi ile siyasi denetim anayasal düzeyde dayanağını bulmuştur. Metin olarak buraya kadar yapılan düzenlemelerden fazla farklı olmamasına rağmen madde gerekçelerine bakıldığında, 1924'te meclise karşı sorumluluk esas alınırken, 1961'den sonra ise, Prof. Dr. Turan Güneş'in, “...mecliste ekseriyeti elinde bulunduran parti veya partiler hükümeti kurarlar. Bu siyasi mesuliyetin icabıdır... siyasi mesuliyet bağı hükümet ile meclis ekseriyeti arasında bir ayniyet bağıdır... modern esas teşkilat hukukunda siyasi mesuliyet ve bunun tecelli şekli olan gensoru ve güven meselesi, kötü bakanları veya beceriksiz bakan veya hükümetleri işbaşından uzaklaştırmaktan ziyade, hükümetlerin meclis ekseriyeti ile aynı fikirde, aynı ruhta olmasını sağlayan mekanizmadır...meclis ekseriyeti ne demektir? Vatandaş ekseriyeti demektir...” şeklindeki ifadelerinden, mecliste çoğunluğu olan partiye karşı yani toplumun çoğunluğunun isteğine karşı bir sorumluluk anlayışının hakim olduğu görülmektedir. Böylece çoğunluğu elinde bulunduran siyasi kadroya fırsat verilmektedir. Çünkü asıl siyasi sorumluluk seçmen önünde gerçekleşecektir.³⁹ İşte bu anlayışla düzenlenen siyasi sorumluluk nihayet 1982 Anayasası ile günümüze ulaşmıştır.

VII. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Kapsamı

Yasama organının yürütme organını siyasi denetiminin kapsamı, karşımıza şu iki soruyu çıkarmaktadır: Birincisi, bu denetimin hangi konuda yapı-

³⁷ ATLAY, a.g.e., s.74.

³⁸ “Türkiye Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ve Anayasa- Komisyonu Raporu (5/7)”, (S. Sayısı 35), s. 4 (T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 30.03.1961, C. 2, s. 467, www.tbmm.gov.tr/tutanak).

³⁹ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 19.04.1961, C.2, s.467 www.tbmm.gov.tr/tutanak

lacağı, ikincisi ise, kim ve/veya kimler üzerinde yapılacağıdır. Bu da, bize siyasi denetimin kapsamının, konu ve muhatapları olmak üzere iki açıdan ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle burada siyasi denetimin kapsamını önce konusu, sonra da muhatapları yönünden ele almaya çalışacağız.

1. Konusu Yönünden Kapsamı

Siyasi denetiminin kapsamına konu yönünden bakıldığında, ister bireysel olarak bakanların, isterse kolektif olarak Bakanlar Kurulunun, devlet yönetimine ilişkin olarak yaptığı faaliyetler, yani işlemler ve eylemler, ana hareket noktasını oluşturmaktadır.

Ancak bu faaliyetleri, Anayasamızın siyasi denetimi düzenleyen 112. maddesi biraz daha özelleştirmiştir. Anayasanın 112. maddesine baktığımızda, birinci fıkrada, “Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve **hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini** gözetir. **Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur**” şeklindeki ifadeyle, Bakanlar Kurulunda yürütülmesi gereken bir genel siyasetin olması gerektiği anlaşılırken; maddenin “**Her bakan, ... ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur**” şeklindeki ikinci fıkrası ile bir genel sorumluluk getirilmiş, fakat bu sorumluluğun ne tür faaliyetlere ilişkin olacağı belirtilmemiştir. Buna rağmen her bakanlığın kuruluş ve işleyişini düzenleyen kanunlarda; “**Bakan, ...Bakanlık hizmetlerinin mevzuata, hükümetin genel siyasetine**, milli güvenlik siyasetine, kalkınma planlarına ve yıllık programlara uygun olarak yürütülmesini ...sağlamakla görevli ve Başbakana karşı sorumludur” şeklindeki düzenlemelerle, bakanların sorumluluklarının mahiyeti belirtilmiştir. Aynı zamanda bakanlar için de sorumluluğun ne tür faaliyetlere ilişkin olacağı ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Buradan anlaşılan sonuç, her ne kadar Anayasada açıkça ifade edilmese de, Bakanlıkların ve bağlı kuruluşlarının bir çoğunun kuruluş kanunlarına bakıldığında “hükümetin genel siyaseti”ne uygun olması gereken faaliyetlerin “**bakanlık hizmetleri**” olduğudur.

“Bakanlık hizmetlerinin” ise, devlet yönetimine ilişkin faaliyetler olduğu tartışmasızdır. Görüldüğü gibi bakanlık hizmetlerinin hükümetin genel siyasetine uygunluğunu sağlamak bakanların görevleridir. Bu da, bakanların ayrı ayrı “hükümetin genel siyasetini” yürütmeye ilişkin faaliyetlerden sorumlu

---

⁴⁰ 29.03.1984 Tarih ve 2992 sayılı Adalet Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.

oldukları ve böylece yapılan siyasi denetim kapsamındaki faaliyetlerin aynı zamanda “hükümetin genel siyaseti” ile ilgili olması gerektiğidir.

Kısaca gerek Bakanlar Kurulunun ve gerekse bakanların, devlet yönetimine ilişkin faaliyetleri siyasi denetimin konusunu oluşturmaktadır.

“Hükümetin genel siyasetini” ilgilendiren faaliyetlerin neler olabileceği, faaliyetlerden hangisinin Bakanlar Kurulunu ve hangisinin de bakanları ilgilendireceği hakkında sınırı ortaya koyması açısından, maddenin Danışma meclisindeki müzakereleri esnasında Anayasa Komisyonu Başkanı Aldıkaçtı'nın şu ifadelerine yer vermekte yarar bulunmaktadır: “... Hükümet genel politikayı tespit eder. Mesela; hükümet herhangi bir yerde baraj yapılmasını kabul eder. Bu hükümetin genel kararıdır... Buna mukabil, her bakan kendi alanına giren işlerden sorumludur; yani o barajın yapılmasıyla ilgili işlerden sorumlu olan bakandır...”⁴¹ Yine Aldıkaçtı'ya göre, “... Bir bakan eğer kalkıp, mesela; diyelim Keban Barajını kurmak isterse, Keban'da bir baraj yaptırmak isterse, bu hükümetin genel politikası içerisine girer, ...”⁴² Bu tespitlerde, hem sınır belirlenmeye çalışılmış ve aynı zamanda, “hükümetin genel siyasetine ilişkin faaliyetler” kavramını somutlaştırmıştır.

Görüldüğü gibi siyasi denetimin asıl konusunu, Prof. Güneş'in belirttiği gibi hükümetin genel siyasetini ilgilendiren faaliyetler oluşturmaktadır.⁴³ Ancak siyasi denetim, uygulamada kazandığı boyutla konu yönünden tamamen sınırsız hale gelmiştir. Prof. Gözler'in belirttiği gibi siyasi takdir konusu olduğundan, egemenin takdir yetkisi de sorgulanamayacağından⁴⁴ ve bu konuda bir yasal sınırlama da olmadığından, kapsamına bir bakanın kira borcunu ödememesi gibi yer yer hukuki sorumluluğu gerektiren faaliyetler girebileceği gibi, yer yerde, bir bakanın rüşvet alması gibi cezai sorumluluğu gerektiren faaliyetler de girebilmektedir.⁴⁵ Hatta siyasi sorumluluğa aynı ifadelerle yer veren 1961 Anayasasının konuyla ilgili 104. maddesinin müzakeresi esnasında Hıfzı Oğuz Bekata, “... birçok ahvalde siyasi sorumluluk, mali ve cezai sorumlulukla bağlı bulunmaktadır. Bu itibarla, «siyasi» kaydının matlaptan çıkarılması, başlığın «görev ve sorumluluk» tarzında umumi mahiyet alması, kanaatimce isabetli olacaktır...” şeklindeki ifadesi ile siyasi

41 Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 03.09.1982, s. 450, www.tbmm.gov.tr/tutanak

42 Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 03.09.1982, s. 447, www.tbmm.gov.tr/tutanak

43 GÜNEŞ, a.g.e., 1956, s. 71.

44 GÖZLER Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Bursa 2000, s. 607.

45 GÖZLER, a.g.e., s. 607.

sorumluluğun mahiyeti icabı da kapsamının geniş olabileceğine işaret etmiştir.⁴⁶ Yine yasama organı hukuka aykırı faaliyetler gördüğünde dahi bu denetim yolunu kullanarak hukuka aykırılığı önlemeye çalışabilmektedir.⁴⁷ Hatta kuraklık gibi gayri iradi konular dahi siyasi denetimin kapsamına sokulabilmektedir. Yine siyasi denetimin kapsamına Bakanlar Kurulunun sadece yaptığı faaliyetler girmeyip, ihmal ettiği faaliyetler de girebilmektedir. Yani siyasi denetimin konusu icrai faaliyetler olabileceği gibi ihmali faaliyetler de olabilmektedir. Bütün bu açıklamalardan anlaşılan siyasi denetimin konusunun sınırlandırılmayacağıdır. Bu konu tamamen yasamanın takdirine bırakılmıştır. Dolayısıyla siyasi denetimin kapsamına giren konuların sayılıp, sıralanması imkansızdır.

2. Muhatapları Yönünden Kapsamı

Yasama organının yürütme organı üzerindeki siyasi denetiminin Anayasal dayanağını oluşturan Anayasanın 112. maddesine bakıldığında, bu denetimin muhatabının I. ve II. fıkralarda düzenlendiği görülür.

Yüzonikinci maddenin birinci fıkrasındaki “Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve **hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini** gözetir. **Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur**” hükmü ile Bakanlar Kurulunun hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden birlikte sorumlu olacakları, maddenin ikinci fıkrasındaki, “**Her bakan, ... ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur**” düzenlemesi ile de, her bakanın bireysel olarak sorumlu olacakları ancak bu sorumluluğun, siyasi sorumluluğu da, kapsayacağı ifade edilmemiştir. Ancak Anayasanın 112. maddesinin II. fıkrasında ifade edilen “... emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden” sorumlu tutulmaları tamamen siyasi sorumluluğa işaretler. Çünkü bakanların emri altındakilerin hukuki ve cezai sorumluluklarını gerektirecek eylemlerinden sorumlulukları hukuken imkansızdır.⁴⁸ Dolayısıyla geriye kalan tek sorumluluk siyasi sorumluluktur. Bu ifade aynı zamanda bakanlık personellerinin eylemlerinden doğan siyasi sorumluluğun bakana ait olacağı anlamını içermektedir.⁴⁹ O nedenle bakanların siyasi so-

⁴⁶ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 20.04.1961, C.2, s.513,514 www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁴⁷ ERYILMAZ Bilal, Kamu Yönetimi, Ankara-2008, s.310

⁴⁸ TÜLEN, a.g.e., s. 40; BİLGE Necip, Bakanların Görev ve Sorumlulukları, Ankara-1956, s. 25-26.

⁴⁹ AYDIN Mesut, Gensoru, Ankara 2010, s. 63.

rumluluğu tartışmasıdır. Ayrıca bu konu, aşağıda açıklanacağı üzere her bakanlığın ve bağlı kuruluşların kendi kuruluş kanunlarında da açıklığa kavuşturulmuştur. Kuruluş kanunları bu sorumluluğa açıkça yer vererek, tek tek başbakan dahil bakanları bu siyasi denetime muhatap etmiştir. Dolayısıyla siyasi denetimin muhatabı Bakanlar Kurulu ve ayrı ayrı Başbakan dahil her bir bakandır. Yani Siyasi denetim Bakanlar Kurulunu ve ayrı ayrı bakanları kapsayan bir denetim mekanizmasıdır.

VIII. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Türleri

Yukarıda belirtildiği gibi Bakanlar Kurulunun heyet olarak hükümetin genel siyasetinin yürütülmesinden birlikte sorumluluğuna kolektif sorumluluk denilmektedir.⁵⁰ Bu sorumluluk gereği yasama organının bu denetimine “**Yasama organının Bakanlar Kurulunu siyasi denetimi**” diyebiliriz. Yukarıda belirtildiği üzere kolektif sorumluluk ilk olarak 1876 tarihli ilk Anayasamız olan Kanun-i Esasi’nin 1909 tarihli değişikliği ile anayasa hukumuza girmiştir. Burada Kanun-i Esasi’deki “Vükela-yı devlet memuriyetlerine müteallik ahval ve icraattan mesuldür” şeklindeki 30. madde, “Vükela Hükümetin siyaseti umumiyesinden **müştereken** ve daire-i Nezaretlerine ait muamelattan dolayı **münferiden** Meclisi Mebusana karşı mesuldürler...” biçiminde değiştirilmiştir.⁵¹ Daha sonra bu kolektif sorumluluk prensibi, 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu hariç, müteakip anayasalarda bugüne kadar süregelmiştir.

Bakanların, yukarıda belirtildiği gibi emri altındakilerin faaliyetlerinin, hükümetin genel siyasetine uygunluğu açısından sorumluluğuna da, “bireysel sorumluluk” denilmektedir. Bu sorumluluğa dayalı denetime, “**yasama organının bakanları siyasi denetimi**” de diyebiliriz.

Bireysel olarak, bakanların siyasi denetimin muhatabı olmaları, yine yukarıda belirttiğimiz gibi 1921 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu hariç, 1876 tarihli ilk Anayasamız olan Kanun-i Esasi’nin 1909 tarihli değişikliği ile anayasa hukumuza girmiş ve bugüne kadar süregelmiştir.

Görüldüğü gibi bu denetim hem Bakanlar Kuruluna ve hem de bakanlara yöneliktir. Dolayısıyla bu denetimle, yasama organı Bakanlar Kurulunu ve bakanları siyasi yönden denetleyebilecektir. Bu denetimler siyasi denetimin-

⁵⁰ GÜNEŞ, a.g.e. s.74; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Bursa-2011, s. 268; ÖZBUDUN, a.g.e., s. 341-342.

⁵¹ GÖZÜBÜYÜK - KİLİ, a.g.e., s. 71.

de türlerini oluşturmaktadır. Bunlar, “yasama organının Bakanlar Kurulunu siyasi denetimi” ve “yasama organının bakanları siyasi denetimi”dir.

IX. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Şartları

Yasama organının yürütme organını siyasi denetimi, siyasi sorumluluk gereği yapılan denetimdir. Yasama organının, Bakanlar Kurulunu veya bakanları siyasi denetime tabi tutabilmesi için şu şartlar gereklidir:

1. Denetime Esas Teşkil Edecek Bir Eylemin Bulunması Gerekir

Bu şart denetimin doğası gereği bulunması gereken zorunlu bir şarttır. Bu eylem bir şeyin yapılması şeklinde icrai olabileceği gibi, yapılması gereken bir şeyin yapılmaması şeklinde ihmali de, olabilir.⁵² Ancak bu eylemler ne Anayasamızda ve ne de kanunlarımızda sayılmamıştır. Sayılması da imkansızdır. Çünkü siyasi sorumluluk yasama organı ile yürütme organı arasındaki görüş farkıdır.⁵³ Meclisin güvenini sarsan herhangi bir eylem bu denetim için yeterlidir.⁵⁴ Görüldüğü gibi bu da tamamen takdir nitelik arz etmektedir. Dolayısıyla önceden tahmin edilip sayılabilmesi mümkün değildir.⁵⁵ Bu sadece bizim Anayasamızda değil, hiçbir Anayasada sayılmamıştır.⁵⁶ Bu eylemler her ne kadar sayılmasa da, uygulamada iktidar partisinin programı ve seçim beyannamesine aykırı eylemler siyasi sorumluluğa neden olabilen eylemlerdir.⁵⁷

2. Bu Eylem Devlet Yönetimine İlişkin Olacaktır

Bakanlıkların kuruluş kanunlarına baktığımızda, “Bakan, ...**Bakanlık hizmetlerinin** mevzuata, hükümetin genel siyasetine, milli güvenlik siyasetine, kalkınma planlarına ve yıllık programlara uygun olarak yürütülmesini ...sağlamakla görevli ve Başbakana karşı sorumludur” şeklindeki düzenle-

---

52 TÜLEN, a.g.e., s. 40.

53 TÜLEN, a.g.e., s. 39.

54 TÜLEN, a.g.e., s. 39.

55 BİRİŞİK Faik, Bakanların Sorumluluğu, Konya 2007, s. 31.

56 TÜLEN, a.g.e., s. 39.

57 BİRİŞİK, a.g.e. , s. 23; ARMAĞAN Servet, 1961 Anayasası ve Bakanlar Kurulu, İstanbul-1978, s. 131.

melerle bu sorumluluğun merkezine “bakanlık hizmetlerinin” alındığını görmekteyiz. “Bakanlık hizmetlerinin” ise, devlet yönetimine, devletin sevk ve idaresine ilişkin faaliyetler olduğu kuşkusuzdur.⁵⁸

Konuya ilişkin Anayasa Mahkemesi kararlarına baktığımızda, doğrudan ilişkili bir karara rastlanmasa da Mahkeme E. 1967/41 sayılı kararında, Anayasanın 105. maddesine ilişkin yaptığı açıklamada, “... hükümetin bir genel siyaseti olduğu ve onun yürütülmesinden sorumlu bulunduğu anlaşılıyor. Bu hükümden yürütmenin **devlet işlerinin görülmesi** sırasında hangi yolu tutacağı ve hangi prensipleri uygulayacağı, devlet yararını nasıl sağlayacağı hususunda takdir yetkisi bulunduğu görülür ...” ifadelerine yer verilmiştir.⁵⁹

Bütün bunlar gerek Bakanlar Kurulunun ve gerekse bakanların siyasi denetime konu olabilecek eylemlerinin, devletin sevk ve idaresine yani devlet yönetimine ilişkin eylemler olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

3. Bu Eylemler Bakanlar Kurulu, Bakanlar Ya Da Bakanların Emri Altındaki Kişiler Tarafından Gerçekleştirilecektir

Anayasamızın 112. maddesinin birinci fıkrası; “Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini gözetir. **Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur**” şeklindeki ifadesinde Bakanlar Kurulunun siyasi sorumluluğundan bahsederken ortada Bakanlar Kuruluna ait bir eylemin bulunması gerektiğini açıkça ifade etmemiştir. Ancak bu sorumluluğun söz konusu olabilmesi için böyle bir eylemin bulunması gerektiği kaçınılmazdır. Dolayısıyla bu eylemin faili de Bakanlar Kuruludur.

Yine Anayasamızın 112/II. maddesi de, “**Her bakan, ... kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur**” düzenlemesi ile bakanların siyasi sorumluluğundan bahsederken, ortada Başbakan dahil bakanlara ve bakanların emri altında bulunanlara ait bir eylemin bulunması gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla maddenin bu ifadesinden, bakanların siyasi sorumluluklarından söz edebilmek için bakanların veya bakanların emri altındakilerin bir eylem ve işleminin olması gerektiği anlamı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca görüldüğü gibi burada yürütme organının sorumluluğu kapsamına, idareyi temsil eden bakanların emri altındakilerin eylem ve işlemlerinin de alınması, “yürütme kavramının” geniş

⁵⁸ AYDIN, a.g.e., s.57.

⁵⁹ 25.10.1969 Tarih ve E.1967/41 – K.1969/57 sayılı A.Y.M. kararı, www.anayasa.gov.tr/index

anlamda kullanıldığını göstermektedir. Çünkü bilindiği gibi yürütme dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde yorumlanmaktadır.⁶⁰ Bunlardan, geniş anlamda yürütme kavramının kapsamına idare de dahil edilmektedir.

Bu şartların yerine gelmesi halinde yasama organı tarafından yürütme organının siyasi denetimi gerçekleştirilir. Ancak bu denetimin ölçütü ne olacaktır? Yani konunun başlangıcında verdiğimiz tanımda belirttiğimiz gibi denetim, bir şeyin bir şeye, bir ölçüte uygun olup, olmadığını kontrol etmektir. İşte bu da yapılacak denetimde bir ölçüte olan ihtiyacı açıkça göstermektedir.

X. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Ölçütü: “Hükümetin Genel Siyasetine” Uygunluk

Yürütme organının siyasi denetiminin özünü oluşturan siyasi sorumluluk, hem kolektif hem de bireysel şekilde Anayasamızın 112. maddesinde düzenlenmiştir.⁶¹ Buna göre, Anayasamız bu denetimi 112. maddesinde, “Başbakan, Bakanlar Kurulunun başkanı olarak, Bakanlıklar arasında işbirliğini sağlar ve **hükümetin genel siyasetinin yürütülmesini** gözetir. **Bakanlar Kurulu, bu siyasetin yürütülmesinden birlikte sorumludur.**

Her bakan, ... ayrıca kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden de sorumludur.” şeklinde ifade etmiştir. Görüldüğü gibi birinci fıkrada “hükümetin genel siyasetinin yürütülmesi” ifadesi ile siyasi denetime doğrudan işaret edilirken, ikinci fıkrada bir niteleme yapılmaksızın bakanların kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden sorumluluğu dile getirilmiştir. Fakat bakanların bu sorumluluğunun hangi açıdan olabileceğine ilişkin Anayasamızda bir açıklık bulunmamaktadır. Ancak her bakanlığın kuruluş ve işleyişini düzenleyen “kuruluş kanunlarına” bakıldığında bu sorumluluğun niteliği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu kanunların tümünde “Bakan, Bakanlık kuruluşunun en üst amiridir ve Bakanlık hizmetlerinin mevzuata, **hükümetin genel siyasetine**, milli güvenlik siyasetine, kalkınma planlarına ve yıllık programlara uygun olarak yürütülmesini ve Bakanlığın faaliyet alanına giren konularda diğer bakanlıklarla işbirliği ve koordinasyonu sağlamakla görevli ve Başbakana karşı sorumludur” şeklindeki düzenlemelerle, bu sorumlulu-

---

⁶⁰ SABUNCU Yavuz, *Anayasaya Giriş*, Ankara 2006, s. 225.

⁶¹ GÖZLER, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, Bursa 2011, s. 343, 349.

ğun mahiyeti belirtilmiştir.⁶² Bunun yanında müsteşarlık düzeyinde faaliyet gösteren kuruluşların “kuruluş kanunlarında”da, aynı sorumluluk dile getirilmiştir. İba ve Bozkurt ise gensoruya ilişkin tanımlarında, “Hükümet ya da ayrı ayrı **başbakan dahil bakanlar** hakkında, **hükümetin genel siyaseti** veya ilgili bakanın kendi görev alanında uyguladığı politika ve gerçekleştirdiği etkinliklere ilişkin olarak çalıştırılabilecek etkin bir denetim yolu” şeklindeki ifadeleri ile aynı noktaya işaret etmişlerdir.⁶³ Buradan çıkan sonuç şudur: Her ne kadar Anayasamızda açıkça ifade edilmese de, bakanlıkların kuruluş kanunları ile bakanların da ayrı ayrı “hükümetin genel siyasetini” yürütmekten sorumlu oldukları ortadadır. O halde bu düzenlemelerden anlaşılan ve bu düzenlemelerde üzerinde durulan yegane nokta “hükümetin genel siyaseti”dir. Dolayısıyla siyasi sorumluluğun ölçütünü oluşturmaktadır.

Acaba “hükümetin genel siyaseti” ne anlama gelmektedir, neyi ifade etmektedir? Bununla neyin kastedildiğini anlayabilmek için Anayasa gerekçelerine ve müzakere tutanaklarına, Anayasa Mahkemesi kararlarına ve doktrinde ki görüşlere bakmanın yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Söz konusu ölçüt, yukarıda da belirttiğimiz gibi ilk olarak 1876 tarihli Kanun-i Esasinin 1909 tarihinde değişik 30. maddesinde yer almıştır.⁶⁴ İlk kaynak olarak buraya baktığımızda ne komisyon raporunda⁶⁵ ve ne de Meclis-i Mebusan müzakerelerinde bu ölçüte açıklık getiren bir ifadeye rastlanmıştır.⁶⁶ 1924 tarihli “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu”nun müzakerelerine bakıldığında, 09.03.1340 tarihli komisyon raporunda⁶⁷ bu konuda herhangi bir açıklık bulunmaktadır. Ancak maddelerin meclis müzakerelerine baktığımızda, hükümetin kuruluşunu ele alan 44. maddenin müzakeresinde, Saru-

⁶² 29.03.1984 Tarih ve 2992 sayılı “Adalet Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun”. (26.Ağustos.2011 tarih ve 28037 sayılı R.G.)

⁶³ İBA Şeref - BOZKURT Rauf, 100 Soruda Parlamento, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004, s. 217.

⁶⁴ GÖZÜBÜYÜK - KİLİ, a.g.e., s. 71.

⁶⁵ “ Kanunu Esasinin Tadil Olunan Mevaddı Hakkında Encümen tarafından Kaleme Alınan Esbabı Mucibe Layihası”, s.19, Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 20.04.1325, Devre:I, C.3, www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁶⁶ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 21.04.1325, Devre:I, C.3, s.223-224 , www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁶⁷ “Teşkilatı Esasiye hakkında Kanunu Esasi Encümeni Mazbatası ve Teklifi Kanunisi” s.215,216; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 09.03.1340, Devre 2, C.7, www.tbmm.gov.tr/tutanak

han milletvekili Abidin Bey “... Siyaseti umumiye deyince bendeniz iki şey anlarım. Biri siyaseti dahiliye, birisi siyaseti hariciyedir...”⁶⁸ beyanında bulunmuş, siyasi sorumluluğun ele alındığı 46. maddenin müzakeresinde, her hangi bir açıklama olmamıştır.⁶⁹ 1961 Anayasasının müzakere aşamasında, gerek siyasi sorumluluğu düzenleyen 104. maddesinin, gerek gensoruyu düzenleyen 88. maddesinin ve gerekse hükümet programının ele alındığı 102. maddesinin Anayasa Komisyonu raporunda yer alan gerekçelerinde yine “hükümetin genel siyaseti” kavramına bir açıklık getirilmemiştir.⁷⁰ Bunun yanında Anayasanın ilgili maddelerinin meclisteki müzakerelerine bakıldığında ne 88, ne 102 ne de 104. maddelerin müzakerelerinde konuya ilişkin bir açıklık vardır.⁷¹ Aynı şekilde 1982 Anayasamızın hazırlık aşamalarına bakıldığında, burada da ne komisyon raporundaki gerekçelerde ve ne de ilgili maddelerin müzakereleri esnasında “hükümetin genel siyaseti” kavramını açıklayıcı bir ifade bulunmamaktadır.

Konuya ilişkin Anayasa Mahkemesi kararlarına baktığımızda ise, doğrudan ilişkili bir karara rastlanmasa da Mahkeme E. 1967/41 sayılı kararında Anayasanın 105. maddesine ilişkin yaptığı açıklamada, “... hükümetin bir genel siyaseti olduğu ve onun yürütülmesinden sorumlu bulunduğu anlaşılıyor. Bu hükümden yürütmenin devlet işlerinin görülmesi sırasında hangi yolu tutacağı ve hangi prensipleri uygulayacağı, devlet yararını nasıl sağlayacağı hususunda takdir yetkisi bulunduğu görülür...” ifadelerine yer verilmiştir.⁷² Burada ki ifadede yer alan, “hangi yolun tutulacağı, hangi prensiplerin uygulanacağı, devlet yararının nasıl sağlanacağı” sorularının cevabı, “hükümetin genel siyaseti”ni oluşturmaktadır.

Bu konuda doktrine baktığımızda, İlhan Arsel, “memleketin iç ve dış siyasetinin tayin ve tespiti” şeklinde bir yaklaşım ortaya koymuştur.⁷³ Burada içeriğini belirlemeye çalıştığımız genel siyasetin amacı ise, Arsel’in, “...genel siyasetin memleket yararına ortaya çıkmasına yol açacak bir işin yapılmamış olması Bakanlar Kurulunun sorumluluğunu öncelikle ortaya

⁶⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 13.04.1340, Devre 2, C.8/1, s.620, www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 13.04.1340, Devre 2, C.8/1, s.632, www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁷⁰ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 30.03.1961, C.2 www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁷¹ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 19.04.1961, 20.04.1961, C.2, www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁷² 25.10.1969 tarih ve E.1967/41, K. 1969/57 sayılı A.Y.M. kararı, www.anayasa.gov.tr/index

⁷³ GÖZLER KEMAL, Türk Anayasa Hukuku, Bursa 2000, s. 574.

çıkacaktır”⁷⁴ şeklindeki yaklaşımından anladığımız gibi, “kamu (memleket) yararadır”.

Hükümetlerin kamu yararını gözetererek belirledikleri genel siyasetlerini ortaya koydukları belgeler “Hükümet Programlarıdır”. Hükümet programları hükümetlerin gerek iç ve gerekse dış politikalarını ifade eden anayasal belgelerdir. Yasama organı bir hükümete güvenoyu verirken öncelikle hükümet programında yer alan hükümetin genel siyasetinin kamu yararına olup olmadığını inceler kamu yararına olduğuna kanaat getirdiği takdirde güvenoyu vererek hükümetin kuruluşunu onaylar, bu bir anlamda hükümet programının ve kabinenin onayıdır. Yani yasama organının daha hükümetin kuruluşu aşamasında yaptığı denetimdir. Bu denetimin kriteri ise “kamu yararadır.” Daha sonra bu hükümetin kurulduktan işleyişini denetlerken, bu denetimi öncelikle onun ortaya koyduğu program çerçevesinde yapacaktır. Çünkü artık güvenoyu almış olan hükümet programının kamu yararına olduğu varsayılır. Bu aşamada değerlendirme kriteri, artık kamu yararına uygun olduğu kabul edilen “hükümet programıdır.”⁷⁵ Hatta bu konuda 1924 tarihli Anayasamızın meclisteki müzakereleri esnasında, hükümet programını ele alan 44. madde görüşmelerinde üyeler, hükümetlere eski hükümetlerden devir alınan idarenin durumunu tetkik ve bunun üzerine kendilerinin nasıl bir politika izlemeleri gerektiğini belirleyip meclise bir program dahilinde vermeleri için bir fırsat (süre) verilmesi, daha sonra meclise bir program sunmaları ve meclisinde bu programa dayanarak hükümete güven oyu verip vermeyeceklerini değerlendirmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir.⁷⁶ Bütün bunlar hükümet programının, hükümetin genel siyasetini belirten en önemli belge olduğunu ve güvenoyunun da bu belgeye göre verildiğini ortaya koymaktadır.⁷⁷

Bu konuda Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı 1982 Anayasasının müzakereleri esnasında, “... Şimdi söyleyeceklerim ağızımdan kaçmıyor, bilerek söylüyorum. Yanlış değil: **Hükümet programı da vardır, partinin programı da vardır, parti kongresinde kabul edilen bir program da vardır**; Başbakan bu programla da bir lider olarak bağlıdır. **Bunun içinden gerçekleştirilmesini uygun gördüklerini alır**, tespit eder, kendisiyle aynı fikirde olan arkadaşlarla beraber Bakanlar Kurulunu kurarak yürütür... **Başbakanın parti**

⁷⁴ ARSEL İlhan, a.g.e., s. 417.

⁷⁵ YILMAZ Orhan, Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetimi, TODAİ, Ankara 1984, s. 48.

⁷⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 13.04.1340, Devre 2, C.8/1, s.617-23, www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁷⁷ ATLAY , a.g.e., s. 63.

programına uygun olarak tespit edeceği program, tespit edeceği yüksek politika işlerinin hep beraber düzenlenmesi sorunudur. **Madde de bu amaca yöneliktir**⁷⁸ görüşü ile adeta hükümet programı ile iktidar partisi programı arasında bir bağ kurmuştur. Benzer şekilde Teziç de, “...kolektif sorumluluk, parlamentonun daha önce güvenine sunulmuş hükümet programının gerektiği gibi uygulanmaması yada yanlış uygulanmasından doğar”⁷⁹ görüşü ile kolektif sorumlulukla, hükümet programını ilişkilendirmiştir.

İşte bunlar hükümetin genel siyasetinin, hükümet programında münemiş olduğuna, dolayısıyla hükümetin genel siyasetine ilişkin denetimin hükümet programı üzerinden yapılması gerektiği sonucuna bizi götürmektedir. Ancak hükümet programları parlamento önüne çok net ölçüler koymadığından, denetimde parlamento geniş takdir yetkisine sahip bulunmaktadır. Ancak bu denetimler genelde siyasi olmakla beraber, aslında tamamen “kamu yararına uygunluk” yönünden olmalı ve hiçbir zaman “yerindelik denetimi”ne bürünmemelidir. Yürütmenin faaliyetlerinin yerindeliliğini takdir yetkisi yine yürütme organına ait olmalıdır. Bu yetkiye ne yargı organı ne de yasama organı karışmalıdır. Bu yetki münhasıran yürütme organına aittir. Buradaki denetim, yukarıda da belirttiğimiz gibi hükümetin kuruluşu aşamasında “hükümet programının” kamu yararına olup olmadığının denetimi; hükümetin kurulmasından sonra da yapılan faaliyetlerin “hükümetin genel siyasetine” uygun olup olmadığının denetimidir. Yukarıdaki örneği buraya uyarlayacak olursak; hükümet programında “enflasyonu düşüreceğini” ifade eden yürütmenin, faaliyetleri sonucunda enflasyonu düşürememesi bu hükümetin genel siyasetine aykırı olur ve siyasi denetimi gerektirir. Yoksa burada siyasi denetime konu olan şey yapılan faaliyetlerin şu veya bu olması, şu şekilde veya bu şekilde olması değildir. Bunları takdir yetkisi yürütmenindir. Burada denetime esas olan yapılan faaliyetlerin sonucudur.

XI. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Sonuçları

Yukarıda belirttiğimiz şartlar gerçekleştiğinde yasama organı yürütme organının devlet yönetimine ilişkin faaliyetlerini “hükümetin genel siyasetine uygunluk” açısından denetler ve bu denetim sonucunda yasama organı bir karar verir. Bu verilen karar, “siyasi denetimin” sonucudur. Bu geline nok-

⁷⁸ Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 03.09.1982, s.445 www.tbmm.gov.tr/tutanak

⁷⁹ TEZİÇ Erdoğan, Anayasa Hukuku, İstanbul-1997, s.405; KUBALI H.Nail, Anayasa Hukuku Dersleri, İstanbul-1971, s.377; BİRİŞİK, a.g.e., s.29.

tada; yasama organı, Bakanlar Kurulunun, Başbakanın ya da bakanların sorumlu olup olmadıklarına karar verir.

Eğer, Bakanlar kurulu, Başbakan ve Bakanların faaliyetlerinin, hükümet programı aracılığı ile ortaya konan, “hükümetin genel siyasetine” uygun olduğu anlaşılırsa, denetim sonucunda verilen güvensizlik önergesi reddedilir veya güven istemi kabul edilir. Böylece denetim yürütmenin lehine sonuçlanmış olur. Bakanlar kurulu yada bakanlar görevine devam ederler.

Şayet bu denetim sonucunda Bakanlar Kurulu, Başbakan veya bakanların faaliyetlerinin “hükümetin genel siyasetine” aykırı olduğu tespit edilirse, bu durumda verilen “güvensizlik önergesi” kabul edilir veya Başbakan tarafından ileri sürülen “güven istemi” reddedilir. Bu durumda yürütme sorumlu bulunmuş olur.

Bakanlar Kurulunun sorumlu olabilmesi için denetime konu olan eylemin, genel politikayı ilgilendirmesi, Bakanlar Kurulunda görüşülmüş olması veya genel politikayı belirleme hakkı Başbakana ait olduğu için Başbakanın konuyu güven sorunu haline getirmesi gerekir.⁸⁰ Bu durumda sorumluluğun sahibi Bakanlar Kuruludur. Ayrıca bir bakanın yaptığı faaliyetin onayı da Bakanlar Kurulundan alınmış ise, bu durumda yine Bakanlar Kurulu sorumlu olacak⁸¹ ve gensoru her ne kadar bakan hakkında verilmiş olsa da gensoru görüşmeleri esnasında durum anlaşılacağından güvensizlik önergesi bakana değil, Bakanlar Kuruluna verilecektir. Bunun sonucunda verilecek “güvensizlik” önergelerinin kabulü veya “güven isteminin” reddi yürütmenin sorumlu bulunduğunu ortaya koyacak ve yaptırımını da, hükümetin düşmesi şeklinde olacaktır. Alınan karardan istisnasız tüm bakanlar etkileneceğinden siyasi sorumluluğun bir türü olan “kolektif sorumluluk” açısından her hangi bir bakanın, bu konunun görüşüldüğü toplantıya katılmamış olmasının ya da katılıp muhalif kalmış olmasının sonuç olarak bir anlamı olmayacaktır. Hükümetin düşürülmesi halinde o bakanında görevi otomatik olarak sona erecektir.

Bilindiği gibi hükümetin genel siyasetine uygun faaliyette bulunma yükümlülüğü sadece Bakanlar Kuruluna ait olmayıp, Başbakan ve bakanların da kendi bakanlıkları bünyesinde yaptıkları faaliyetlerde de dikkate almaları gereken bir husustur. Bu hususa dikkat edilmemesi ise, Başbakanın, bakanların bireysel siyasi sorumluluklarına neden olacaktır. Bakanların sorumlulu-

---

⁸⁰ AYDIN, a.g.e., s. 60; BİRİŞİK, a.g.e., s. 30.

⁸¹ TÜLEN, a.g.e., s. 63.

ğunu ele alırken, diğer bakanlardan farkı nedeniyle önce Başbakanın, sonra da diğer bakanların sorumluluklarını ele almaya çalışacağız.

Anayasamızın 112/I. maddesine göre; Başbakanın bakanlıklar arası işbirliğini sağlayıcı ve hükümetin genel siyasetini gözetici konumu, başbakanın bireysel sorumluluğunun hükümetin ortak sorumluluğuna dönüşmesine yol açacaktır. Yani gensoru başbakanın kendi bakanlığının veya bakanlığına bağlı kuruluşların eylemleri nedeniyle verilmiş olsa da, gensoru neticesinde verilen güvensizlik önergesinin kabulü, Bakanlar Kurulunun topluca görevinden düşürülmesi sonucunu doğurur.⁸² Kısaca şunu söyleyebiliriz ki, siyasi sorumluluğun doğurduğu sonuç açısından, Başbakanın sadece kolektif sorumluluğu vardır. Çünkü başbakanın bireysel sorumluluğu nedeniyle başlayan denetim, hükümetin düşmesine neden olarak kolektif sorumluluğun sonucunu doğurmaktadır.

Diğer bakanlar hakkında verilen güvensizlik önergeleri bu sonucu doğurmayıp, sadece ilgili bakanın görevinin sona ermesini sağlayacaktır. İşte bu sonuçları nedeniyle Başbakanla diğer bakanlar arasında fark bulunmaktadır.

Kısaca eğer bu kabul edilen önergeler Bakanlar Kurulu ya da Başbakan hakkında ise, Hükümet düşer; şayet bir bakan hakkında verilmiş ise, sadece bu bakanın görevi sona erer. Hükümet yeni bir bakan atayarak görevine devam eder.

Kısaca siyasi denetimin yegane sonucu görevin sona ermesidir. Ancak bununla beraber aynı eylem cezai ve hukuki sorumluluğu da gerektirebilir.⁸³

XII. Yasama Organının Yürütme Organını Siyasi Denetiminin Yöntemi

Anayasamız 98, 99, ve 100. maddelerinde yasama organının yürütme organını denetim yollarını düzenlemiştir. Bu maddelere göre yasama organının denetim vasıtaları, soru, meclis araştırması, genel görüşme, gensoru ve meclis soruşturmasıdır. Bu denetim yollarından meclis soruşturması, “suç” söz konusu olduğunda kullanılan bir denetim yoludur. Meclis araştırması ve genel görüşme ise, sadece hükümet faaliyetlerinin hükümetin genel siyasetine uygunluğunu denetleyen bir denetim yolu olmayıp, parlamentonun istediği her konuda meclisin fikir alışverişinde bulunması amacı ile baş vurabildi-

---

⁸² ATLAY, a.g.e., s. 62.

⁸³ TÜLEN, a.g.e., s. 39.

ği bir denetim yoludur.⁸⁴ Yani bu iki denetim yolu, yasama organının yürütme organını siyasi denetimine münhasır bir denetim yolu değildir. Çünkü meclis araştırması sadece bir denetim aracı olmayıp, mesela meclise kanun yapma veya bir kanunda değişiklik yapma görevinde de yardımcı olan bir yöntemdir.⁸⁵ Bunların her ikisi de sonuçta yürütme organının siyasi ya da cezai sorumluluğunu doğurmaz. Ancak bu denetim yolları bir gensoru önergesi verilmesini tahrik edebilir. Bu durumda bunlar siyasi denetim vasıtası olmaktan çok siyasi denetime vesiledir.

Ancak bütün bunlar sonuçta gensoruya ihtiyaç göstermekte ve denetimin yapılabilmesi için gensoru önergesi verilmektedir. Bir gensoru önergesi veriliyorsa, bundan önce yapılan o denetimler (soru, v.s) birer denetim vasıtası olmayıp bir denetimin vesilesidir.

Görüldüğü gibi yasama organı tarafından yapılan siyasi denetimin yegane denetim yöntemi gensoru⁸⁶ ve devamında verilen “güvensizlik önergesi” ya da “güven istemi”dir. Bu yöntem, gerek yasama organı tarafından ve gerekse yürütme organı tarafından istismar edilmektedir. Bazen yasama organı tarafından gerekli gereksiz kullanılarak yürütme organının taciz edilmesine vasıta olmaktadır. Buna karşılık yürütme de meclis çoğunluğuna dayanarak bu denetim yolunu kullanılamaz hale getirmektedir. Dolayısıyla bu her iki tutum da yasamanın yürütmeyi gerçek anlamda siyasi denetimine imkan tanımamaktadır. Kısaca her iki taraf açısından da bu denetim istismar edilmektedir.

1924 Anayasasından bu güne kadar bakıldığında 1931 den 1948 tarihine kadar tek parti iktidarı görevde olduğundan her hangi bir gensoru önergesi verilmemiştir.⁸⁷ Çok partili döneme henüz geçilmeden verilen tek gensoru önergesi Fuat Köprülü ve 15 arkadaşının verdiği gensoru önergesidir.⁸⁸ Bu dönemde gensoru müessesesi çalıştırılmamıştır. Sebebi de Mecliste sayısal üstünlüğü elinde tutan tek parti iktidarındır.

1950-60 arası 22 adet gensoru önergesi verilmiş, bunların 2 adedi sahiplerince geri alınmış, 20 gensoru önergesinin yalnızca 1 adedi (ulusal mesele

---

84 TANÖR Bülent, - YÜZBAŞIOĞLU Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 2009, s. 296.

85 ÖZBUDUN, a.g.e., s. 317.

86 ATLAY, a.g.e., s. 64.

87 ATLAY, a.g.e., s. 74.

88 ATLAY, a.g. e., s. 74.

olduğundan hareketle Kore’ye gönderilen savaş birliği hakkında verilen önerge) kabul edilerek görüşmesi yapılmıştır. 19 önerge görüşülmeden iktidar partisi mensubu Meclis çoğunluğu tarafından reddedilmiştir.⁸⁹

27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 arasını kapsayan yaklaşık 20 yıllık 1961 Anayasası dönemi 5 yasama döneminden oluşmaktadır.

Birinci yasama döneminde 4 adet gensoru verilmiş, 1 adedi geri alınmış 3 adedi ise, reddedilmiştir.⁹⁰

İkinci yasama döneminde olağandışı bir gelişme yaşanmıştır. 1966 yılında hükümetin Seçim Kanunu’nu gündemin gensorular hariç en başına almak istemesi üzerine, **muhalefet partileri de çıkmasını istemedikleri kanunu engellemek için çok sayıda ve uzun gerekçeli gensoru önergesi vererek Meclisin çalışmalarını yavaşlatmışlardır.** Olağandışı yaşanan bu gelişme, daha sonra iktidarın Seçim Kanunu’nu gündemden çıkarmayı kabul etmesi karşılığında muhalefet partilerinin de vermiş oldukları gensoru önergelerini topluca geri almasıyla sona ermiştir. Bu olağandışı gelişmenin etkisiyle, ikinci yasama döneminde 84 adet gensoru önergesi verilmiş, 44 adedi geri alınmış, 37 adedi reddedilmiş, 3 adedi ise hükümsüz kalmıştır.⁹¹

Üçüncü yasama döneminde 23 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan 1 adedi Bakanlar Kurulu istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 1 adedi geri alınmış, 21 adedi ise reddedilmiştir.⁹²

Dördüncü yasama döneminde 6 adet gensoru önergesi verilmiş ve bunların tamamı reddedilmiştir.⁹³

Beşinci ve son yasama döneminde 69 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan 30 adedi geri alınmış, 22 adedi reddedilmiş, 5 adedi bakan istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, 6 adedi Bakanlar Kurulu istifa ettiğinden işlemden kaldırılmış, **1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş ve Süleyman Demirel Hükümeti düşürülmüş, 1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş ve Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen düşürülmüş, 1 adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat Bakanlar Kurulu hakkında gü-**

---

89 ATLAY, a.g.e., s. 74.

90 ATLAY, a.g.e., s. 81.

91 ATLAY, a.g.e., s. 81.

92 ATLAY, a.g.e., s. 81.

93 ATLAY, a.g.e., s. 81.

ven istemi kabul edilmiş, 3 adedi hükümsüz kalmıştır.⁹⁴ Bu dönem, Mecliste çoğunluğu elde edebilecek sayıda milletvekiline sahip olan bir siyasal partinin olmadığı, **azınlık hükümetlerinin iş başında olduğu, siyasal hayatın tam bir kargaşa içerisinde olduğu ve askeri müdahaleye doğru hızla gidildiği bir dönemdir.**⁹⁵ Onsekizinci yasama döneminde 28 adet gensoru önergesi verilmiş ve bunların tamamı reddedilmiştir.

1982 Anayasasından sonraki on dokuzuncu yasama döneminde 42 adet gensoru önergesi verilmiş, bunlardan 2 adedi sahipleri tarafından geri alınmış, 2 adedi bakan istifa ettiğiinden işlemden kaldırılmış, bir adedi imza sahiplerinin imzalarını çekmeleri nedeniyle Anayasa’da öngörülen yeter sayıda imza kalmadığından işlemden kaldırılmış, 37 adedi reddedilmiştir.

Yirminci yasama döneminde 22 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan bir adedi Bakanlar Kurulu istifa ettiğiinden işlemden kaldırılmış, bir adedi bakan istifa ettiğiinden işlemden kaldırılmış, iki adedi imza sahiplerinin imzalarını çekmeleri nedeniyle Anayasada öngörülen yeter sayıda imza kalmadığından işlemden kaldırılmış, **üç adedinin gündeme alınması kabul edilmiş ve Devlet Bakanı Güneş Taner ile Başbakan Mesut Yılmaz görevlerinden düşürülmüş,** bir adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat Bakanlar Kurulu hakkında verilen güvensizlik önergesi kabul edilmemiş, bir adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat başbakan hakkında verilen güvensizlik önergesi kabul edilmemiş, üç adedinin gündeme alınması kabul edilmiş fakat bakan hakkında verilen güvensizlik önergesi kabul edilmemiş, on adedinin gündeme alınması reddedilmiştir.

Yirmi birinci yasama döneminde 29 adet gensoru önergesi verilmiş; bunlardan bir adedi bakan istifa ettiğiinden işlemden kaldırılmış, üç adedi imza sahiplerinin imzalarını çekmeleri nedeniyle Anayasa’da öngörülen yeter sayıda imza kalmadığından işlemden kaldırılmış, iki adedi sahiplerince geri alınmış, 23 adedi reddedilmiştir.

Yirmi ikinci yasama döneminde sekiz adet gensoru önergesi verilmiş ve bunların tamamı reddedilmiştir.

Yirmi üçüncü yasama döneminde 13 adet gensoru önergesi verilmiş, bunlardan 12 adedi reddedilmiş, bir adedi önergenin muhatabı olan Adalet Bakanı TBMM Başkanı seçildiğinden, dolayısıyla konusu kalmadığından işlemden kaldırılmıştır. Bu dönemde özelleştirme, Çekiç Güç, Gümrük Birliği, Körfez Savaşı, terör, tarımsal konular, **İSKİ Skandalı** gibi pek çok ko-

---

⁹⁴ ATLAY, a.g.e., s. 81.

⁹⁵ ATLAY, a.g.e., s. 81.

nu hakkında gensoru önergesi verilmiş olsa da, konuların ağırlığını ekonomik sorunlar oluşturmaktadır.

Özellikle ekonomik krizlerin yaşandığı 1994 ve 2001 yılları öncesi ve sonrasında hükümetin uygulamış olduğu ekonomi politikaları hakkında yoğun bir biçimde gensoru önergesi verilmiştir.

1982 Anayasası döneminde 2 kez gensoru önergesi yoluyla siyasi sorumluluk doğmuş, önergenin hedefini oluşturan bakan ve başbakan görevlerinden düşürülmüştür: DYP Grubu adına Ankara Milletvekili Saffet Arıkan Bedük, FP Grubu adına Erzurum Milletvekili Lütfü Esengün ve CHP Grubu adına Antalya Milletvekili Deniz Baykal tarafından ayrı ayrı 11.11.1998 tarihinde “Çete ve mafya liderleri ile doğrudan ilişki içinde oldukları ve özelleştirmelerde özellikle Türkbank’ın satışı ihalesinde devletin menfaatini gözetmeyerek görevlerini kötüye kullandıkları” iddialarıyla Devlet Bakanı Güneş Taner ve Başbakan Mesut Yılmaz hakkında verilen gensoru önergeleri birleştirilerek görüşülmüş, gündeme alınmaları kabul edilmiş ve görüşmeler esnasında verilen güvensizlik önergeleri de üye tamsayısının salt çoğunluğuyla kabul edilerek Devlet Bakanı ve Başbakan görevlerinden düşürülmüştür. **Böylelikle Cumhuriyet tarihinde ikinci kez bir hükümet, üçüncü kez bir bakan görevinden düşürülmüştür.** Bu dönemde uygulamada, gensoru önergelerinin gündeme alma görüşmeleri ve gündeme alınan gensoruların görüşülmeleri esnasında yıllar içerisinde karşılaşılan sorunların Anayasa ve İktisat değişiklikleri ile çözülmesi ve milletvekillerinin sıklıkla yapılan uygulamalardan edindiği tecrübelerin etkisiyle usul tartışmalarının olmadığı, oturmuş bir gensoru kurumu görülmektedir. Ayrıca geçmiş dönemlerde verilen gensoru önergeleri ile karşılaştırıldığında, bu dönemde çoğunlukla önergelerin hedefinin bakanlar değil, Bakanlar Kurulu olduğu dikkati çekmektedir.

Bu doğrultuda, günümüzde bireysel siyasi sorumluluktan ziyade kolektif siyasi sorumluluğu doğuracak şekilde gensoru önergesi vermeye doğru bir eğilim olduğu söylenebilir.⁹⁶

Bunlar şunu göstermektedir ki, siyasi denetimin yegane etkili yöntemi olan gensoru, muhalefet tarafından yerli yersiz kullanılarak, parlamento gündemi meşgul edilmek suretiyle muhalefet aracı olarak kullanılmaktadır. İktidar tarafından ise, denetimin yerinde olup olmadığına bakılmaksızın sayısal çoğunluk kullanılarak bu denetim yöntemi bertaraf edilmektedir. Dolayısıyla iktidar partilerinde çözülme olmadıkça bu sistemin işletilmesi imkan-

---

⁹⁶ ATLAY, a.g.e., s. 85-87.

sız hale gelmektedir. Yukarıda verilen istatistiklere bakıldığında gensorunun en iyi işletildiği dönem azınlık hükümetlerinin olduğu dönemdir. Bu da gensoru müessesesinin, dolayısıyla siyasi denetimin amacına ulaşmadığını göstermektedir. Şayet siyasi denetim, hükümetin genel siyasetine aykırı faaliyetlerin önlenmesi, hükümetin “hükümet programına” sadık kalmasının sağlanması amacıyla konulmuş bir denetim yolu olarak değil de; Prof. Dr. Turan Güneş’in “**siyasi mesuliyet bağı ... hükümetlerin meclis ekseriyeti ile aynı fikirde, aynı ruhta olmasını sağlayan mekanizmadır...**”⁹⁷ şeklinde belirttiği gibi, sadece hükümetin meclis çoğunluğu ile aynı fikirde olmasını sağlayan bir mekanizma olduğu şeklinde kabul edilirse, o takdirde siyasi denetimin bir parçası olan gensorunun, uygulamada aldığı bu şekli doğru kabul etmek gerekir. Çünkü burada sadece bir mutabakat testi yapılmaktadır ki, iktidarın sayısal çoğunluğu ile bu testi geçmesi gayet doğaldır. Ancak siyasi denetime bu şekilde bir anlam yüklemek isabetli değildir. Öncelikle bir kere burada ifade edildiği gibi “birlikteliği sağlayan bir mekanizma” değil, birlikteliğin bulunup bulunmadığını test eden bir mekanizma vardır. Çünkü gensoru sonunda bir güven yoklamasını gerektirdiği için bu güven yoklaması bir birlikteliği tesis etmeyip, hükümetlerin meclis ekseriyeti ile aynı fikirde olup olmadıklarını test eden bir mekanizmadır. Dolayısıyla bu ifade doğru değildir. Ayrıca burada bu testi yapan da gensoru önergesi ve müzakereleri değildir. Bu gensoru sonucunda yapılan güven yoklamasıdır. Bu durumda hükümet bu testi, her istediğinde Anayasamızın 111. maddesi gereğince güven isteminde bulunarak, gensoruya gerek kalmadan da yapabilir. O halde bu test için gensoruya gerek yoktur. Bu durumda böyle bir yolun yanında Anayasamızın gensoru müessesesini de ayrıca düzenlemesinin farklı bir amacı olduğu ortadadır. İşte o amaç da yukarıda belirttiğimiz gibi hükümetin genel siyasetine aykırı faaliyetlerin önlenmesi, hükümetin “hükümet programına” sadık kalmasının sağlanmasıdır. Siyasi denetimin en önemli yöntemi olan gensoru bu amaçla konulmuş bir denetim yoludur. Bu nedenle de, meclis ekseriyetini elinde bulunduran hükümetin sayısal çoğunluğuna dayanarak siyasi denetimi engellemesinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu durumda çözüm ne olabilir?

Bu müessesenin gerek muhalefet tarafından yukarıda belirttiğimiz şekilde kötüye kullanılmasını ve gerekse iktidarın bu denetim yolunu sayısal çoğunluğuna dayanarak bertaraf etmesini önlemenin en ideal yolu, her iki tarafın hakkaniyetle hareket ederek, müessesenin gereğinin yapılmasına fırsat vermeleridir. Buna göre muhalefet gerekli olgunluğu gösterip, yerli yersiz bu

⁹⁷ T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 19.04.1961, C. 2, s. 467 www.tbmm.gov.tr/tutanak

müesseseyi kullanmamalı, yani bu müesseseyi bir muhalefet aracı görmemelidir. İktidar ise, öncelikle bu denetim yollarının işletilmesine meydan verecek faaliyetlerde bulunmamalı, şayet bu tür faaliyetlerde bulunmuş ise, bunun sonucuna da katlanma erdemini göstermelidir. Bunu önlemek için parti disiplini gibi v.s. yollarla iktidar milletvekillerinin iradelerine müdahale etmemelidir. Böylece bu denetim yolu demokrasi adına kendisinden beklenen faydayı sağlamış olur. Bu öneri bağlayıcılıktan uzak, kişilerin vicdani sorumlulukları ile ilgili bir öneridir. Bu nedenle de çok fazla bir işlerliği bulunmamaktadır.

Bunun yanında diğer öneri ise, etik mahiyette olmayıp hukuki nitelikte bir öneridir. Bu öneri ile bazı hukuki önlemler ortaya konulmaktadır. Bu önlemlerin hareket noktası milletvekillerinin gelecek endişesinden uzak hür iradeleri ile bu denetim yoluna katkıda bulunabilmelerini sağlamaktır. Bunu sağlamanın yolu ise, öncelikle bu denetim yolunun meclisteki müzakerelerinden sonra yapılacak güvensizlik önergelerinin veya güven isteminin oylamasında sadece iktidar değil tüm milletvekillerinin hür vicdani kanaatlerine göre davranabilmelerine fırsat vermek onlara bu konuda güvence sağlamaktır. Bu konuda akla gelebilecek ilk önlem, konunun grup toplantılarında görüşülmemesi ve konuya ilişkin grup kararı alınmamasıdır. Bu görüşmeler esnasında ileri sürülen görüşleri nedeniyle hiçbir milletvekili hakkında parti disiplin kurullarında her hangi bir işlem yapılmamasıdır. İkinci önlem, gerek güvensizlik önergelerinin ve gerekse gensoru neticesindeki güven isteminin sadece gizli oylama ile mecliste karara bağlanmasının sağlanması ve grup başkan ve başkanvekillerinin milletvekillerine telkin veya tavsiyede bulunmamasıdır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu denetim yolunun muhalefet tarafından yerli yersiz kullanılarak hükümeti taciz etmesinin önlenmesi içinde bazı hukuki önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda öncelikle hükümet tarafından ortaya konan eylemin açıkça hükümet programına aykırılığının gensoru önergesinin gerekçesinde belirtilmesi, bu şekilde gerekçesi belirtilmeyen önerenin başkanlık tarafından işleme konulmaması gerekmektedir. Ayrıca önerenin, farklı partilere mensup en az üye tam sayısının onda biri kadar milletvekili tarafından yazılı olarak verilmesi de bu noktada ileri sürülebilecek önlemlerden aklımıza gelebileceklerdir.

XIII. Sonuç

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılan şu ki, yasama ve yürütme devletin en temel iki fonksiyonudur. Bu fonksiyonlardan yürütme, hukuki bakımdan yasamanın hayata geçirilmesini sağlayan fonksiyondur. Ancak

yürütmenin bu hukuki fonksiyonu, bir çerçeve niteliğindedir. Bu çerçeve içerisinde, yürütme organının ortaya koyduğu kamu yararının gereği olan faaliyetler vardır. Bunlara kamu hizmeti denilmektedir. İşte bu kamu yararının gereği olarak ortaya konulan eylem ve işlemler yasama organının belirlediği hukuki çerçeveye göre gerçekleştirilir. Bu nedenle yürütme organı yetkilerinin dayanağını kanundan alacak ve bu yetkilere dayanarak faaliyetlerini de kanuna uygun olarak yapacaktır. İşte bu hukuki sınır içerisinde, icra ettiği hizmetlerin yerindeliliğinin takdiri ise yürütme organına bırakılmıştır. Ancak yapılan faaliyetlerde bir yandan bu yerindelik takdir edilirken diğer yandan da “hükümetin genel siyasetine” uygunluğu gözden kaçırılmayacaktır. İşte bunun kontrolü de siyasi denetimle gerçekleştirilecektir.

Siyasi denetimde, denetimin ölçütü, hükümetin genel siyasetine uygundur. Hükümetin izleyeceği genel siyasetin ne olduğu ise, daha hükümet kurulurken parlamentoya okunan hükümet programı ile ortaya konulmaktadır. Bu programa göre parlamento, Türk Milleti adına bu hükümete güvenoyu vererek hükümetin bu genel siyasetini tasvip ettiğini ortaya koyuyor. Dolayısıyla hükümetin bu söze sadakatini ölçme hakkı da, millet adına yasama organına ait olacaktır. Yasama organı bu hakkını yukarıda da belirttiğimiz gibi “gensoru” ile gerçekleştirecektir.

Bu denli önemli olan bu gensoru müessesesi hem muhalefet tarafından, yerli yersiz kullanılarak parlamento gündemi meşgul edilmek suretiyle muhalefet aracı olarak kullanılmakta; hem de iktidar tarafından, denetimin yerinde olup olmadığına bakılmaksızın sayısal çoğunluk kullanılarak bu denetim yöntemi bertaraf edilmektedir. İşte bu şekilde kötüye kullanılan bu müessesenin sağlıklı bir yapıya kavuşması, öncelikle demokratik olgunluğa bağlıdır. Ancak bu öneri yeterince etkili olamayacağından, bazı hukuki önlemlerin alınması ihtiyacı vardır.

Bu bağlamda yukarıda belirttiğimiz gibi bu denetim yolunun muhalefet tarafından yerli yersiz kullanılarak hükümetin oyalanmasının önlenmesi için öncelikle hükümet tarafından ortaya konan eylemin açıkça hükümet programına aykırılığının gensoru önergesinin gerekçesinde belirtilmesi, bu şekilde gerekçesi belirtilmeyen önerenin başkanlık tarafından işleme konulmaması gerekmektedir. Ayrıca önerenin, farklı partilere mensup en az üye tam sayısının onda biri kadar milletvekili tarafından yazılı olarak verilmesi de bu noktada ileri sürülebilecek önlemlerden aklımıza gelebileceklerdir.

Yine bu denetim yolunun iktidar tarafından, denetimin yerinde olup olmadığına bakılmaksızın sayısal çoğunluk kullanılarak bertaraf edilmesi, iktidar partilerinde çözülme olmadıkça bu sistemin işletilmesinin imkansız hale getirmektedir. İşte bunun için de bazı hukuki önlemlere ihtiyaç duyul-

maktadır. Bu önlemlerin hareket noktası milletvekillerinin gelecek endişesinden uzak hür iradeleri ile bu denetim yoluna katkıda bulunabilmelerini sağlamaktır. Bunu sağlamanın yolu ise, öncelikle bu denetim yolunun meclisteki müzakerelerinden sonra yapılacak güvensizlik önergelerinin veya güven isteminin oylamasında sadece iktidar değil tüm milletvekillerinin hür vicdani kanaatlerine göre davranabilmelerine fırsat vermek onlara bu konuda güvence sağlamaktır. Bu konuda akla gelebilecek ilk önlem konunun grup toplantılarında görüşülmemesi ve konuya ilişkin grup kararı alınmamasıdır. Bu görüşmeler esnasında ileri sürülen görüşleri nedeniyle hiçbir milletvekili hakkında parti disiplin kurullarında her hangi bir işlem yapılmamasıdır. İkinci önlem gerek güvensizlik önergelerinin ve gerekse gensoru neticesinde ki güven isteminin sadece gizli oylama ile mecliste karara bağlanmasının sağlanması ve grup başkan ve başkanvekillerinin milletvekillerine telkin veya tavsiyede bulunmamasıdır.

Kaynaklar**1. Kitap ve Makaleler**

- ARMAĞAN Servet, 1961 Anayasası Ve Bakanlar Kurulu, İstanbul 1978.
- ARSEL İlhan, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Ankara 1955.
- ARSEL İlhan, Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları, Mars Matbaası, Ankara 1965.
- ATAR Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 5. Baskı, 2009.
- ATLAY Kamil, “Türk Parlamento Hukukunda Gensoru”, Yasama Dergisi, S. 16.
- AYDIN Mesut, Gensoru, Ankara 2010.
- BALTA T. Bekir, Türkiye’de Yürütme Kudreti, S.B.F Yayınları, Ankara 1960.
- BAŞGİL Ali Fuat, Esas Teşkilat Hukuku, Fasikül I-II, Baha Matbaası, İstanbul 1960.
- BAYRAKTAR Köksal, Siyasal Suç, İstanbul 1982.
- BİLGE Necip, Bakanların Görev ve Sorumlulukları, Ankara 1956.
- BİRİŞİK Faik, Bakanların Sorumluluğu, Konya 2007.
- ÇAM Esat, Siyaset Bilimine Giriş, İstanbul 1987.
- DAVER Bülent, Siyaset Bilimine Giriş, Ankara 1976.
- DEMİR Fevzi, KARATEPE Sükrü, Anayasa Hukukuna Giriş, 2. Basım, İstanbul 1982.
- ERYILMAZ Bilal, Kamu Yönetimi, Ankara 2008.
- EYÜPOĞLU Zeki, Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, III. Bası, 1959.
- GÖZLER Kemal, “1924 Teskilatı Esasiye Kanunu”, www.anayasa.gen.tr/tek-1924.htm.
- GÖZLER Kemal, Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa 2007.
- GÖZLER Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, Bursa 2011.
- GÖZLER Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Bursa 2011
- GÖZLER Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Bursa 2000.
- GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, Yönetmelik Yargı, Ankara 1993.
- GÖZÜBÜYÜK A. Şeref, Türkiye’nin Yönetim Yapısı, Ankara 1978.
- GÖZÜBÜYÜK A. Şeref - KİLİ Suna, Türk Anayasa Metinleri, Ankara 1957.

GÜNEŞ Turan, Parlemanter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İ.Ü.H.F. Yayını, 1956.

İBA Şeref - BOZKURT Rauf, 100 Soruda Parlamento, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

İSLAM N. Latif, Türkiye’de Gensoru ve Meclis Tahkikatı, Kardeş Matbaası Ankara 1966.

KUBALI H. Nail, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul 1959.

KUBALI H. Nail, Anayasa Hukuku Dersleri, İstanbul 1971.

MENGER Erdal, Denetçi Yardımcıları Eğitim Notu, Şubat 2001.

ÖZBUDUN Ergun, Parlemanter Rejimde Parlemantonun Hükümeti Mura-kebe Vasıtaları, Ankara 1962.

ÖZBUDUN Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara 2010.

ÖZÇELİK A. Selcuk, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri. C. I, İstanbul 1960.

ÖZER M. Akif, Parlemanterlar Ve Denetim Fonksiyonları, <http://dergi.sayistay.gov.tr/icerik/der33m2.pdf>

SABUNCU Yavuz, Anayasaya Giriş, Ankara 2006.

TANÖR Bülent, YÜZBAŞIOĞLU Necmi, 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, İstanbul 2009.

TEZİÇ Erdoğan, Anayasa Hukuku, 4. Baskı, İstanbul 1997.

TÜLEN Hikmet, Türk Anayasa Hukukunda Bakanların Sorumluluğu Ve Meclis Soruşturması, Konya 1999.

VEDEL George (çeviren A. Selçuk Özçelik), Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul 1961.

YILMAZ Orhan, Türkiye’de Kamu Yönetiminin Denetimi, TODAİ, Ankara 1984.

YÜCE T. Tufan, Ceza Muhakemeleri Hukukunda Hukuk Devleti Esasları, Erzurum 1968.

2. Diğer Kaynaklar

T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, www.tbmm.gov.tr/tutanak

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, www.tbmm.gov.tr/tutanak

Anayasa Mahkemesi Kararları, www.anayasa.gov.tr/index

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, www.tbmm.gov.tr/tutanak

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, www.tbmm.gov.tr/tutanak

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, www.tbmm.gov.tr/tutanak